2020

1	ललिता गादगे यांच्या अग्निजळ या कविता	M. T. Malwadkar	Marathi	Current Global Reviewer	2020	2319-8648 Issu VIII Vol III	
2	लोकविश्वास आणि लोकविधी	Dr R J Tagadpllewar	Marathi	Interlink Research Analysis	2020	ISSN 0976-0377	
3	भारतीय स्त्रीवाद संकल्पना स्वरूप व मराठी साहित्य	Dr R J Tagadpllewar	Marathi	Analysis Hi-tech Research	2020	ISSN 2231-6671 Issu XX Vol I	
4	रा र बोराडे यांच्या कथेतील स्त्री व्यक्तिरेखा	Dr R J Tagadpllewar	Marathi	Universal Research Analysis	2020	ISSN 2229-4406 Issu XXII,Vol II	
5	शरण कुमार निंबाळे यांच्या काव्यातील दहाकता	Dr R J Tagadpllewar	Marathi	Vision Research Review	2020	ISSN 2250-169 Issu XIX Vol VI	
6	लोकविश्वास आणि लोकविधी	Dr R J Tagadpllewar	Marathi	Interlink Research Analysis	2020	ISSN 0976-0377 Issu XXI Vol II	
7	स्त्री दुःखाचा उत्कट अविष्कार गुलाम काई	Dr R J Tagadpllewar	Marathi	Interlink Research Analysis	2020	ISSN 0976-0377	
8	लोकसाहित्य संकल्पना	Dr R J Tagadpllewar	Marathi	Interlink Research Analysis	2020	ISSN 0976-0377 Issue XXII,Vol III	
9	भाषांतर युग	Dr R J Tagadpllewar	Marathi	Universal Research Analysis	2020	ISSN 2229-4406 IssuXXI Vol VII	
10	स्त्रीवादी जाणिवेतून स्त्रियांचे जीवन रेखाटणाऱ्या	Dr R J Tagadpllewar	Marathi	Vision Research Review	2020	ISSN 2250-169 IssuXX Vol VI	
11	महाराष्ट्रातील मृदेची धूप आणि संधारण भौगोलिक	Dr J K Waghmare	Geography	Hi-TECH Research Analysis	2020	ISSUE XX Vol-1 ISSN 2231-6671	
12	जलप्रदूषण समस्या व उपाय योजना एक अभ्यास	Dr J K Waghmare	Geography	Indo Asian Research Report ar	2020	ISSN 2454-3306 Issue: VII Vol . I	
13	लातूर जिल्ह्यातील पाळीव प्राण्यांच्या बाजारपेठेच्या	Dr Gound N S	Geography	Vidya varta	2020	ISSN 2319 9318 Issue 36 Vol 14	
14	आर्थिक विचार -डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर	Dr P S Deshamukh	Sociology	AJANTA Peer Reviewed Refereed and	2020	ISSN 2277-5730	
15	महात्मा गांधीचे स्त्रीवादी विचार	Dr P S Deshamukh	Sociology	Aayushi International Interdisciplinary Research	2020	ISSN -2349-638x	
16	मद्यपानबंदी आणि गांधीवाद: एक दृष्टिक्षेप	Dr P S Deshamukh	Sociology	Current Global Reviewer	2020	ISSN 2319-8648	
17	महिला डॉक्टरांचे आरोग्य आणि व्यावसायीक जीवन	Dr P S Deshamukh	Sociology	VISIONRESEARCH REVIEW	2020	ISSN-2250-169X	
18	E-Marketing and Small Business	Dr S S Jadhav	Commerce	Interlink Research Analysis	2020	0976-0377	
19	Challenges and Opportunities of Economic	Dr S S Jadhav	Commerce	Interlink Research Analysis	2020	0976-0377	

Bhai Kishanrao Deshmukh College Chakur 413513

PRINCIPAL
Bhai kishanrao Deshmukh
Jr. College, Chakur.

20	Economic Development Through Make In India	Dr S S Jadhav	Commerce	Current Global Reviewer	2020	2319-8648	
21	Role of Non- Banking Financial Companies in	Dr S S Jadhav	Commerce	Current Global Reviewer	2020	2319-8648	
22	Contemporary Issues f MSMEs in India- On	Dr S S Jadhav	Commerce	Current Global Reviewer	2020	2319-8648	
23	An Analytical Study of the Socio-Economic Status of	Dr S S Jadhav	Commerce	IJRAR (Online)	2020	2348-7143	
24	Rural Development in India	Dr S S Jadhav	Commerce	AMIERJ	2020	2278-5655	
25	Role of SHG in women Empowerment	Dr S S Jadhav	Commerce	IRJMS	2020	2454-8499	
26	Impact of GST on Agriculture Sector	Dr S S Jadhav	Commerce	Ajanta	2020	2277- 5730	
27	Understanding Mahatma Gandhi Through *Hind*	Dr S T Jadhav	English	Ayushi: An Interna	2020	2349-668x	
28	Discrimination and Marginalization in Mahesh	Dr S T Jadhav	English	LangLit: An International Peer Reviewed Open Access	2020	2349-5189	
29	Coetzee's Waiting for the Barbarian: A Postcolonial	Dr Bidre M M	English	Vision Research Review	2020	ISSN: 2050-169X	
2021							

Peer Reviewed

ISSN 2319-8648

Indexed (SJIF)

Impact Factor - 7.139

Current Global Reviewer

UGC Approved International Refereed Research Journal Registered & Recognized Higher Education For All Subjects & All Languages

Editor in Chief

Mr.Arun B. Godam

Scanned with OKEN Scanner

Impact Factor – 7.139 ISSN – 2319-8648

Current Global Reviewer

Peer Reviewed Multidisciplinary International Research Journal
PEER REVIEWED & INDEXED JOURNAL

March 2020 Issue- viii Vol. III

Chief Editor
Mr. Arun B. Godam

Shaurya Publication , Latur

PRINCIPAL
Bhai kishanrao Deshmukh
Jr. College, Chakur

Scanned with OKEN Scanner

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Issue viii, Vol. III | Peer Reviewed | ISSN : 2319-8648
March 2020 | SJIF Impact factor | Impact Factor : 7.139

Index

1.	[illegible] यांच्या 'अग्नीजळ' या कविता संग्रहातून आलेले समाज वास्तव [illegible]	5
2.	[illegible] जिल्ह्यातील आंध जमातीचे आर्थिक जीवन [illegible] सुनील देवराव मिरासे	11
3.	छत्रपती शिवाजी महाराजांचे किल्ले प्रशासन डॉ. [illegible] आर. एस.	13
4.	पारधी जमातीच्या स्त्रियांच्या समस्या : आव्हाने आणि उपाय प्रा. राठोड ईश्वर लक्ष्मण	16
5.	**डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर आणि मानवाधिकार संघर्ष** **देवेंद्र ज्ञानेश्वर लांडगे**	**21**
6.	अनुवाद आणि भाषाशास्त्र डॉ.सुरेश शिंदे	25
7.	27میر اپسندیدہادیب : پریمچند DR.KHAAZI	
8.	माहिती तंत्रज्ञान ई-प्रशासन आणि ग्रामीण विकासाच्या योजना डॉ. संजय कांबळे	31
9.	**महाराष्ट्रातील जैवविविधता** (Biodiversity in Maharashtra) **डॉ. हरी साधू वाघमारे**	34
10.	मुक्तिबोध की कविता में व्यक्त पूँजीवाद के विरोधी स्वर सहा.प्रा.डॉ. साळुंके शिवहार भुजंगराव	40
11.	भारतीय आदिवासी महिलाओं की परिस्थिती प्रा.लेफ्टनंट ज्ञानेश्वर सोनेराव चिट्टमपल्ले	43
12.	'हिन्दी साहित्य में अनुसंधान वं शोध –समस्याएँ' सहा. प्रा. डॉ. राजेश आरदवाड	47
13.	शिवमूर्ति कृत 'आखिरी छलाँग' में कृपक जीवन का यथार्थ डॉ.शिवाजी एस.कदम	50
14.	**मराठवाड्यातील शेतकऱ्यांची अवस्था : एक अवलोकन** **प्रा. देविदास गोविंदराव चव्हाण**	55
15.	आदिवासी अस्तित्व पर संकट प्रा. डॉ. महादेव चिंतामणी खोत	58
16.	Carbon Based Nanomaterials for Advanced Energy Conversion and Storage Dr. Vitthal Vinayak	61

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
Jr. College, Chakur.

Scanned with OKEN Scanner

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Issue : VII , Vol. III | Peer Reviewed | ISSN : 2319 - 8648
March 2020 | SJIF Impact factor | Impact Factor : 7.139

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College, Chakur 413513

ललिता गादगे यांच्या 'अग्नीजळ' या कविता संग्रहातून आलेले समाज वास्तव

[illegible]

[illegible] महाविद्यालय, [illegible]

[illegible]

[illegible] लेखन करणारा लेखक हा एक संवेदनशिल माणूस असतो. आपल्या [illegible] [illegible] नजरेनी पहात असतो. अशाच काही घटना, प्रसंगांना तो शब्दरूप [illegible] [illegible] कथा कादंबरी किंवा कविता जन्माला येत असते. म्हणजे साहित्याच्या माध्यमातून समाज [illegible] अर्थाने प्रकट होत असते. त्यात लेखकाने आपल्या कल्पनाशक्तीने जरी भर घातली असली [illegible] मूळ गाभा हा वास्तवाचा असतो. म्हणूनच त्या त्या काळातील समाजवास्तव जाणून घेण्यासाठी [illegible] हे महत्त्वाचा पुरावा म्हणून मानले जातात. उदा– यादवकालीन समाजवास्तव समजून [illegible] लिळाचरित्र, गोविंदप्रभू चरित्र हे ग्रंथ महत्त्वाचे ठरतात. त्याच पद्धतीने सदय समाजवास्तव, [illegible] बदलत जाणारे स्त्री जीवन, सामाजिक मूल्य या गोष्टी जाणून घ्यायच्या असतील तर त्या [illegible] आणि त्या परिसरातील लेखकांचे साहित्य हे महत्त्वाचे ठरत असते. मराठवाडा या भुप्रदेशाचा [illegible] केला तर स्वातंत्र्या नंतर मराठवाडयात मोठया प्रमाणावर साहित्य निर्मिती झाली, मात्र स्त्री लेखिका [illegible] लिहिताना दिसत नाहीत त्याला कारणेही तशीच होती. पण ज्या काही मोजक्याच लेखिका [illegible] होत्या त्यांची दखलही मराठी समीक्षेने फारशी घेतलेली दिसत नाही. या लेखिकांच्या साहित्यातून [illegible] समाज वास्तव, स्त्री जीवनातील अनेक प्रश्न व्यक्त होतांना दिसतात. तत्कालीन समाजवास्तव जाणून घेण्यासाठी, स्त्री जीवनावर अधिक प्रकाश टाकण्यासाठी या लेखिकांचे साहित्य हे महत्त्वाचे ठरत असते.

मराठवाडयातील लेखकांकडे मराठी समीक्षेने नेहमी दुर्लक्षच केले आहे. मराठवाडयातील लेखिका तर अजून दुर्लक्षित असलेल्या दिसतात. अशाच दर्जेदार लेखन करुनही उपेक्षित राहिलेल्या लेखिका म्हणजे ललिता गादगे. ललिता गादगे यांनी कथा,कविता,ललित निबंध अशा वेगवेगळया वाङमय प्रकारातून मोजकेच पण दर्जेदार असे लेखन केले आहे. ललिता गादगे यांनी काव्य लेखनाने आपल्या साहित्य लेखनाला सुरूवात केली. 'फसवी क्षितिजे','अग्नीजळ' ,'संवेदन' हे त्यांचे तीन कवितासंग्रह प्रसिद्ध आहेत. 'दुःख आणि अश्रु','प्राजक्ताची फुल आणि दाह' आणि 'आयुष्याच्या काठाठाने' हे तीन कथा संग्रह प्रसिद्ध आहेत. 'नाळवंधाची कहाणी' व 'खिडकीतलं आभाळ' हे दोन ललित लेख संग्रह प्रसिद्ध आहेत. तसेच 'कळी उमलली' ही प्रोढ साक्षरांसाठी लिहिलेली कथा प्ररिद्ध आहे.

ललिता गादगे यांनी शालेय जीवनातच काव्य लेखनाला सुरूवात केली. लेखिकेचे बालपण ग्रामीण भागात गेले. त्यांनी ग्रामीण जीवन अनुभवले असल्यामुळे तेच प्रामुख्याने त्यांच्या लेखनातून आलेले दिसते. आई वडील दोघंही दुसऱ्याची शेती वटईने करत असल्यामुळे घरी नेहमी अभावाची परिस्तीती होती. त्यांनी आपले सर्व शिक्षण अभावाच्या परिस्थितीत घेतले. त्यामुळे परिस्थितीची जाणीव त्यांना होती. ललिता गादगे यांनी आपल्या साहित्य लेखनाची सुरूवात काव्य लेखनाने केली. आपल्या काव्य लेखनाचे श्रेय त्या आपल्या आईला देतात. त्या म्हणतात, "आई म्हणायची कष्ट आले सोवतीला पार्थीच्या वाळया संग [illegible] [illegible] पाई माझा सखा पांडूरंग.कोणत्याही कामाकडे सन्मानाने वघायची नजर आईने दिली. पुढे माहेरीच राहिलेली मोठी वहीण ही अशीच रावत राहिली. माझ्या आईचा आवाज गोड होता. शब्दांचीही चांगली जाण तिला उपजतच असावी. गावात पंचमीच्या भुलईत, डोहाळे जेवणात, बारशाच्या कार्यक्रमात आई प्रामुख्याने गायची... जात्यावर वरात्यावर तर ती स्वतःच ओव्या रचायची."[1] म्हणजे कष्टाची प्रतिष्ठा व शब्दाविषयी ममत्व हे आईनेच शिकवले. त्यांच्या आईचा गळा गोड होता व जात्यावर वरात्यावर त्या सहज ओव्या रचून गात असत. कवयित्री दररोज त्या ऐकत असत. त्यामुळे सहजच शब्दाचे संस्कार त्यांच्यावर झाले. शब्दाविषयी आवड तेंव्हाच निर्माण झाली. आपले जगणच शब्दातून व्यक्त करायला

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
Jr. College, Chakur.

Scanned with OKEN Scanner

[illegible] प्रकाशाची कवितेत त्यांच्या सोबतीला घेऊन आली असं कवयित्री [illegible] सखी परिचय झाला [illegible] या [illegible] कविता [illegible] कविता समजला [illegible] कविता [illegible] पुरस्कार या कविता [illegible] एक स्त्री म्हणून या कवितेत [illegible] स्त्री दुःख लिहिणारी कवयित्रीला आपलेपणा आहे. आपल्या कवयित्रीच्या [illegible] स्त्रीवर होणारा अन्याय अत्याचार या [illegible] आहे [illegible] सांगितले आहे. आपण कितीही जग बदलले म्हणत असलो तरी [illegible] पुरुषी दृष्टिकोन मात्र अजूनही बदलला नाही. अशा दुःखाला स्त्रीला सामो[illegible] स्त्री आणि तिचे दुःख हाच ललिता मादगे यांच्या साहित्याचा केंद्रबिंदू असलेला दिसतो [illegible] अनेक विषयावर त्यांनी लिखाण केले आहे. पी. विठ्ठल त्यांच्या कवितेबद्दल [illegible] स्वतःशी संवाद साधणारी ही कविता, वर्तमानातील [illegible] आणि मूल्यांची पडझड दर्शवणारी आहे.ललिता मादगे यांचे सर्वात मह[illegible] पारंपरिक आणि चाकोरीबद्ध अनुभवविश्वाला छेद देऊन स्वतःच्या अस्तित्वा[illegible] कवयित्रीच्या पूर्णत्वाचाही शोध आहे, कवयित्री नकळतपणे स्त्री दुःखाला आणि [illegible] अन्यायाची जाणीव करून देते. एका अर्थाने आत्मशोधाची ही कविता वास्तववादी आहे [illegible] सामाजिकतेची एक किनार आहे. त्यात स्त्रीत्वाची विवशताही आहे." या पी. विठ्ठल यांच्या [illegible] ललिता मादगे यांच्या कवितेचे स्वरूप समजते. स्वतःचे अनुभव आणि आजूबाजूच्या [illegible] त्यांनी कवितेतून व्यक्त केले आहे. हे करत असतांना कवयित्री आपल्या अनुभवविश्वाशी [illegible] आहेत

[illegible] या कविता संग्रहात अनेक विषय आलेले आहेत. त्यात मानवी मूल्यांचे होणारे [illegible] सामाजिक दरी, स्त्री दुःखाचे अनेक पदर, स्त्रीच्या मनात निर्माण झालेली स्व ची जाणीव [illegible] अनुभवाचे शहाणपण, एकटेपणाचे दुःख, मानवी मूल्यांचे होणारे अधःपतन, सामाजिक वास्तव [illegible] विषय या कवितासंग्रहातील कवितेतून आलेले आहेत. आपल्या कविता लेखना मागची भूमिका [illegible] कवितेतून व्यक्त करतात.

"आई गर्दीतलं एकलेपण वागवीत चालताना
[illegible]ला होत
[illegible] ही इतकी खडतर की
[illegible] पत्थरणीनं
[illegible]यला व्हावं
[illegible] माझी कविताच येते धावून
[illegible] हात द्यायला."

[illegible] कवयित्रीला आपली कविता म्हणजे आधार वाटतो जगण्यासाठीचा.आपल्या मनातील भाव व्यक्त करण्याचं साधन म्हणजे कविता नाही तर, कविता म्हणजे त्यांची सखी आहे. जीवनाच्या प्रत्येक [illegible] तिचीच सोबत आहे. अनेक वादळं त्यांनी कवितेच्याच सोबतीनं झेलले आहेत. नेमक्या क्षणी कवितेन [illegible] सावरलं आहे असं कवयित्री म्हणतात. त्यामुळे कवितेचं देणं आपण कशानं देऊ शकू असं [illegible] वाटतं. 'कविते' या कवितेतून त्या म्हणतात,

"तूच शिकवलस कविते
स्वतःच पाणी स्वतः शोधायला.
काय देऊ मी तुझी **गुरुदक्षिणा?**"

आयुष्याच्या प्रत्येक **वळणावर कवितेनेच साथ दिली आणि तिनच रस्ताही दाखवला.** दुःखातून सावरण्याही तिनेच मदत केली म्हणून कवयित्री **कवितेच्या ऋणात राहू ईच्छीते.** कवितेप्रमाणेच त्यांच्या आयुष्यात त्यांच्या आईचे स्थान आहे. आईच्या **आठवणी आईने दिलेले** संस्कार त्यांनी अनेक कवितेतून व्यक्त केले आहेत. आई दररोज जात्यावर दळन दळताना **ओव्या** म्हणायची या ओव्या म्हणजे संसारातील सुख दुःखाच्या, आशा आकांक्षाच शब्दातून व्यक्त होत होत्या. मन हलकं करण्याचं एक साधन म्हणजे ओव्या होत्या आई म्हणायची.

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
Jr College, Chakur.

Scanned with OKEN Scanner

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Issue : [illegible], Vol. III | Peer Reviewed | ISSN : 2319 - 8648
March 2020 | SJIF Impact factor | Impact Factor : 7.1[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] सुखात जगावं ही प्रत्येक आईची इच्छा असते. त्यासाठी आपल्याला कितीही त्रास [illegible] सोसणारी [illegible] असते ही भूमिका वरील ओळीतून व्यक्त झाली आहे. शिक्षणामुळे [illegible] त्यांचा विश्वास आहे म्हणूनच त्या आपल्या पोरीच्या तरी नशीबी सुखाचा घास [illegible] तिच्या तरी नशीबी येवू नयेत ही त्यांची प्रामाणिक इच्छा आहे.

'सांज मरून गी न्हाई

[illegible] पात

[illegible] आयसीची

[illegible] सात"

हा आशीर्वाद त्यांना आईने दिला आहे. म्हणूनच कीतिही कठीण प्रसंगातून त्या आपली वाट शोधू [illegible] शिकून मोठी होते नोकरीला लागते. आईच्या भाषेत त्यांना सावलीची रोटी मिळते पण प्रत्येक स्त्रीच्या जगण्यातील प्रश्न वेगळे असतात. लेखिकेला आता पोटापाण्यासाठी आईप्रमाणे उन्हातान्हात [illegible] गरज नाही मात्र आत्ताचे त्यांचे प्रश्न वेगळे आहेत. काळ जसा बदलला तसे स्त्रीचे प्रश्नही बदलले आहेत. स्त्री जीवन हा ललिता गादगे यांचा जिव्हाळयाचा विषय आहे. पुरूष प्रधान संस्कृतीमध्ये स्त्रीला कायम दुय्यम स्थान दिले गेले आहे. स्त्री कितीही शिकली किंवा नोकरीला लागली तरी घरादारी तिला मिळणारी दुय्यम वागणूक, स्त्री दुःखाचे अनेक पदर कवयित्री आपल्या कवितेतून व्यक्त करतात. 'कल्पांत', 'सुरेखा','दुस्तर घाट', 'रात्र आणि इव्हाच्या चार वंशज', 'ती आणि तिची स्वप्न', 'कळून चुकलय' इ. कवितातून स्त्री जीवनाचं चित्रण आलं आहे.

स्त्रीवर होणारा अन्याय, अत्याचार हा आजचा नाही तर त्याला आदिम अशी परंपरा आहे. सीता आणि द्रोपदीलाही इथे अग्नीपरीक्षा दयावी लागली. हाच इतिहास आज वर्तमान बनून आपल्या पुढे उभा आहे. इथे दररोज अनेक द्रोपदीचं वस्त्रहरण होत आहे, पण कोणीही कृष्ण तिला वाचवायला येत नाही. सगळे कायदे वेशिवर टांगून गुन्हेगार उजळमाथ्याने वावरतांना दिसतात. समाजात अनेक स्थर आहेत. प्रत्येक स्थरातील स्त्रीच्या जगण्यातील प्रश्न वेगवेगळे आहेत. मोलमजूरी करणारी स्त्री, नवरा म्हणून देवाला देवदासी म्हणून सोडलेली स्त्री, उच्चविद्याविभूषित स्त्री, मोठया घरंदाज घरातील प्रतिष्ठीत स्त्री यांच्या जगण्यात फरक असला तरी या सगळयामध्ये एक समान धागा आहे. तो म्हणजे दुःखाचा. 'कळून चुकलय' या कवितेतून कवयित्रीने आदिमकाळापासून स्त्रीवर होणारा अन्याय, अत्याचार खालील प्रमाणे व्यक्त केला आहे.

"धर्माचं, ज्ञानाचं मूर्तिमंत रूप

निश्चयाचा महामेरू

असा तो पितामह

तो ही एकटाच राहिले

डोळे नी ओठशिवून

निर्वस्त्र होताना द्रोपदीनं फोडलेला टाहो."

पुढे कवितेच्या शेवटी कवयित्री म्हणते,

शेंडे खुडून पाणी घालावंमुळांना

तसा फोफावत आलाय

त्याच परंपरेचा वृक्ष

आजतागायत

इथल्या मनस्विनीला मात्र आता

कळून चुकलय

PRINCIPAL
Bhai kishanrao Deshmukh
Jr. College, Chakur.

Scanned with OKEN Scanner

[illegible] लागणा या तिला स्वतःलाच

[illegible] कृष्ण"

[illegible] द्रौपदीला वाचवायला कृष्ण आला होता मात्र आपल्या वर्तमानकाळातील [illegible] कोणी कृष्ण येणार नाही, तर तिचं संरक्षण तिला स्वतःलाच करावं लागणार आहे [illegible] 'महाभारत युद्ध' या कवितेतून एक आई म्हणून गांधारीच्या वाट्याला आलेलं [illegible] पुत्राचे पराभव व मृत्यू हे सगळं चित्रित केले आहे.

ग्रामीण जीवनाशी कवयित्रीचं अतूट नातं आहे. हे जीवन तिथले प्रश्न त्यांनी प्रत्यक्ष [illegible] ग्रामीण माणसाचं पाण्या पावसाशी, ऊन वाऱ्याशी असलेलं नातं अनेक कवितेतून आलेलं [illegible] या कवितेतून कोरड्या दुष्काळाचे चित्रण केले आहे. ही रचना वेगळ्या प्रकारची [illegible] आहेत. कमीत कमी शब्दात जास्तीत जास्त आर्थ व्यक्त केला आहे. प्रत्येक [illegible] कसं कोरडं गेलं आणि शेतकऱ्याच्या जीवनाची कशी दशा झाली हे या हायकूतून कवयित्री [illegible] करतात.

"सारीच नक्षत्रं आली
[illegible] सरी
कुणब्याच्या डोळयांना आसवांच्या सरी"[9]

शेतकऱ्याचं जीवनच पावसावर अवलंबून असते. पाऊसपाणी चांगलं झालं तर पीक चांगले येणार आणि शेतकरी सुखी होणार. मात्र लहरी निसर्ग शेतकऱ्याला साथ देत नाही आणि त्यामुळे कष्ट आणि दुःख शेतकऱ्याच्या पाचविलाच पुजलेले आहेत.

'ती आणि तिची स्वप्न ही' कविता ग्रामीण भागातील मुलीच्या भावविश्वाचे चित्रण करणारी आहे. ग्रामीण भागातील अनेक मुलींना शिक्षण अर्धवट सोडून संसाराला जुपावं लागतं तेंव्हा त्यांचा होणारा [illegible] कोंडमारा नेमक्या शब्दात व्यक्त केला आहे. अनेक वेगवेगळया विषयावरच्या कविता या कविता संग्रहातून आलेल्या आहेत. यातून लेखीकेचं सामाजिक भानही दिसून येतं. लेखक किंवा कवी हा एक संवेदनशिल माणूस असतो. अवतीभोवतीचं समाजवास्तवच त्यांच्या साहित्यातून शब्दरूप घेऊन अवतरत असतं. ललिता गादगे यांनी देखील अशा सामाजिक वास्तवाचं चित्रण अनेक कवितेतून केलं आहे. '30 सप्टेंबर 93 आधी आणि नंतर' ही त्यांची कविता 1993 साली किल्लारी येथे जो विनाशकारी भूकंप झाला [illegible] त्याचं शब्दरूप चित्रण करते. एक हसतं खेळतं गाव क्षणभरात होत्याचं नव्हतं झालं होतं. भूकंपाच्या आधीच आणि भूकंपाच्या नंतरच्या गावाचं चित्रण या कवितेतून आले आहे. नेमक्या शब्दात प्रसंगाचं वर्णन या कवितेतून आलं आहे. चित्रात्मक्ता हे या कवितेचे वैशिष्टय आहे. गावाच्या आशा आकांक्षा सह तो गाव कवयित्रीने जीवंत उभा केला आहे.

"नित्यनेमानं तांवडं फुटलं तेंव्हा
[illegible] गेले होते सारेच अभंग
[illegible] ओव्या,
[illegible] होता एकच विराण सूर
भयभीत कंठातील घुसमटल्या आक्रोशाल्या
[illegible] किंकाळयांचा."[10]

भुकंपा नंतर गावाची झालेली अवस्था वरील ओळीतून व्यक्त केली आहे. माणसाने [illegible] प्रगती केली तसतसा माणूस निसर्गापासून दूर गेलेला दिसतो. आज माणूस भौतिक दृष्टया प्रगत झाला आहे माणूसकीला मात्र पारखा झालेला दिसतो. मानवी मूल्यांचं अधःपतन सर्वत्रच झालेलं आहे संवेदनशिल लेखकाला हे वास्तव नेहमीच अस्वस्थ करत असते. सभोवतीच्या वास्तवाचे चित्रण ललिता गादगे यांच्या 'वर्तमान', 'स्वरताई', सिव्हिलाईज्ड जगात' ,'बुफे' इ. कवितातून आलेले आहे.

"झगझगीत गुलाबी वेगडात निघावं
[illegible] प्लॅस्टिकचं खेळणं
तशी मूल्य, मूल्य म्हणत कवटाळलेली हरेक गोष्ट
फसवून जातेय
आणि अंधाराला चिरत येणाऱ्या सूर्याच्या

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
Jr. College, Chakur.

Scanned with OKEN Scanner

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Issue viii, Vol. III | Peer Reviewed | ISSN : 2319 - 8648
March 2020 | SJIF Impact factor | Impact Factor : 7.139

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible] भगान"[12]

[illegible] होती ती मूल्यच आज कवडीमोल होताना दिसत आहेत. [illegible] आले आहे. नितिमत्ता, माणूसकी हे शब्द केवळ शोभेच्या वस्तू बनल्या [illegible] फायदा तोटा पाहिल्या जातो. स्त्री अत्याचाराच्या घटना तर नित्याच्याच झाल्या [illegible] या वातावरणाला सरावला आहे की याच कोणाला काही वाटेनासं झालं आहे. घटना [illegible] निदर्शन चार दिवस होतात आणि पुन्हा पुर्ववत सर्व काही सुरळीत चालू होते. कवयित्री [illegible]

"हे सारं चार दिवस. चारच दिवस.
गरगरलेली गांगरलेली व्यवस्था
[illegible]
[illegible] मूल्य स्वस्ताईकडं
[illegible] झेपावत
[illegible]"[13]

[illegible] पद्धतीनं वास्तवाचं प्रत्ययकारी चित्रण केलं आहे. इथं गरीबाला मोल नाही. तो जगला [illegible] मेला काय याचं कोणालाही घेण देणं नाही. 'बुफे' या कवितेतून गरीब आणि श्रीमंतामधील [illegible] होतो. 'सिव्हिलाइज्ड जगात' या कवितेतून भौतिक प्रगती आणि त्याच बरोबर माणूस [illegible] माणसाची होणारी अधोगती व्यक्त होते. देविदास फुलारी त्यांच्या कवितेबद्दल म्हणतात, "ललिता [illegible] यांची कविता दुःखाचे स्त्रीसूक्त विमोचित करते. ग्रामीण स्त्रीचं जगणं नि भोगणं त्यांच्या कवितेतून [illegible] होते. इथली सामाजिक विषमताही ललिता गादगे यांच्या कवितेचा आत्मा होऊन राहते. हायफाय [illegible] रमणारा चंगळवाद एकीकडे तर दुसरीकडे भाकरीच्या चतकोर तुकडयासाठी चाललेली [illegible] असे भिषण वास्तव ललिता गादगे यांच्या कवितेत आढळते."[13] भिषण अशा सामाजिक वास्तवाची [illegible] कवयित्रीला आहे. हे समाजवास्तव त्यांना अस्वस्थ करतं. पैसा आणि खोटी प्रतिष्ठा या गोष्टीनाच [illegible] समाजमान्यता असलेली दिसते. माणसाला माणूस म्हणून जगायला लावणारी मानवी मूल्य मात्र आज [illegible] होत आहेत. या गोष्टीचं अतिव दुःख त्यांना होते.

"माणसाला माणूस म्हणून जगायला लावणारी
सरीच मूल्यं
[illegible] चाललीयत
श्वास पुरवणाऱ्या महाकाय वृक्षांची मुळं
भूकंपानं हादरावीत तशी."[14]

माणूस म्हणून माणसाची होणारी अधोगती वरील ओळीतून व्यक्त केली आहे. माणूस आणि पशू यात [illegible] अंतर आज दिसत नाही. माणसाची दिवसागणिक अधोगतिकडे होणारी वाटचाल कवयित्रीला अस्वस्थ करते. सामाजिक वास्तव नेमकेपणे त्यांच्या कवितेतून व्यक्त होते.

ललिता गादगे यांच्या कवितेची भाषा ही साधी, सोपी आहे. अलंकाराचा किंवा शाब्दिक सौंदर्याचा सोस तिला नाही. अल्पाक्षररमनियत्व हे त्यांच्या भाषेचं वैशिष्टये आहे. ग्रामीण जीवनानुभव ग्रामीण प्रतिमाच्या साहायाने नेमकेपणे त्या व्यक्त करतात.

निष्कर्ष :

1) 'अग्नीजळ' या कवितासंग्रहातील कवितेतून लेखिकेची सामाजिक जाणीव व्यक्त होते.
2) मराठवाड्यातील स्त्रीचं जीवन, तिच्या जगण्यातील प्रश्न समजून घेण्यासाठी या कवितांची मदत होते.
3) आधुनिकीकरणामुळे बदलत जाणारं मानवी जीवन, मानवी मूल्य चित्रित होते.
4) साधी, सोपी वास्तवअनुभव देणारी भाषा व प्रसंगानुरूप प्रतिमा हे या कवितांचं वैशिष्टये आहे.

PRINCIPAL
Bhai kishanrao Deshmukh
Jr College, Chakur.

Scanned with OKEN Scanner

Issue viii, Vol III | Peer Reviewed | ISSN : 2319 - 8648
March 2020 | SJIF Impact factor | Impact Factor : 7.139

संदर्भ
1) संपादक प्रो. क्षीरसागर दीपा –आले मनाला आकाश, [illegible] प्रकाशन, पुणे, प्र.आ.2008 पृ.[illegible]
2) संपादक प्रा.मिलिंद कांबळे–मराठवाडा:सृजन आणि साहित्य, इसाप प्रकाशन, नांदेड प्र.आ.2011 पृ.[illegible]
3) गादगे ललिता –अग्निजळ, अरिहंत पब्लिकेशन, पुणे. द्वितीय आ.3013 पृ.116
4) तत्रैव पृ.121
5) तत्रैव पृ.105
6) तत्रैव पृ.111
7) तत्रैव पृ.62
8) तत्रैव पृ.62
9) तत्रैव पृ.73
10) तत्रैव पृ.41
11) तत्रैव पृ.8
12) तत्रैव पृ.17
13) संपादक प्रा.मिलिंद कांबळे–मराठवाडा:सृजन आणि साहित्य,इसाप प्रकाशन,नांदेड.प्र.आ.2011पृ.131
14) गादगे ललिता –अग्निजळ, अरिहंत पब्लिकेशन, पुणे. द्वितीय आ.3013 पृ.19

Scanned with OKEN Scanner

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - IX Issue - I January - March - 2020

MARATHI PART - II

Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2019 - 6.399
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖
Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed

❖ PUBLISHED BY ❖
Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

PRINCIPAL
Bhai kishanrao Deshmukh
Jr. College, Chakur.

CONTENTS OF MARATHI PART - II

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१३	वर्तमान काळात महात्मा जोतीबा फुले यांच्या शैक्षणिक विचारांची प्रासंगिता **डॉ. प्रतिभा बी. अहिरे** **रमेश रामकृष्णा काळे**	४८-५१
१४	लोकमान्य टिळकांच्या राष्ट्रवाद विषयक विचारांची प्रस्तुतत **प्रा. संतोष भावार्थे**	५२-५४
१५	डॉ. बाबा आढावाचे सामाजिक विचार **प्रा. रकटे ज्योती भाऊसाहेब**	५५-५८
१६	संत तुकारामांच्या अभंगातून प्रकट होणारा अंधश्रद्धा विषयक दृष्टीकोन **प्रा. डॉ. भानुसे कारभारी लक्ष्मण**	५९-६२
१७	महात्मा जोतीराव फुले यांचे स्त्री विषयक विचार व कार्य **जयश्री पंडीतराव पोटपल्लेवार**	६३-६५
१८	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे राजकीय व आर्थिक विचार **प्रा. डॉ. संजय के. लाटेलवार**	६६-७१
१९	ग्रामगीता व आजची जीवनशैली ग्रहविज्ञानाच्या दृष्टीकोनातून एक अभ्यास **प्रा. प्रतिभा विष्णू आघार्डे**	७२-७६
२०	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे उच्च शिक्षणविषयक विचार **मगरे उषाताई लक्ष्मण** **प्रा. डॉ. यु. एस. सावंत**	७७-८२
२१	राजर्षी शाहू महाराज : आदर्श प्रशासक **डॉ. गजानन देवराव चिट्टेवाड**	८३-८७
२२	संत तुकारामांच्या विचारांची प्रासंगिकता **डॉ. रामचंद्र दत्तात्रय झाडे**	८८-९०
२३	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या सामाजिक विचारांची प्रासंगिकता **प्रा. डॉ. एम. एफ. राऊतराहे**	९१-९३
२४	छत्रपती शाहू महाराजांच्या शैक्षणिक कार्य व विचारांची प्रासंगिकता **डॉ. राजाभाऊ भागवतराव गायकवाड** **प्रा. डॉ. कैलास अर्जुनराव ठोंबरे**	९४-९६

CONTENTS OF MARATHI PART - II

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
२५	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या समतेच्या विचारांची वर्तमान काळात प्रासंगिकता **प्रा. डॉ. वानखेडे उमाकांत ज्ञानोबा**	९७-१००
२६	महात्मा फुले यांचे कृषिविषयक विचार **प्रा. गौतम इंद्रजित हिंगोले**	१०१-१०७
२७	संत तुकारामांच्या सामाजिक विचारांची प्रासंगिकता **डॉ. संतोष शिवनाथ कानडे**	१०८-११२
२८	राजर्षी शाहू महाराजांचे शैक्षणिक कार्य व वर्तमानकालीन प्रासंगिकता **डॉ. विद्या कस्तुरे**	११३-११६
२९	महात्मा फुले यांच्या अंधश्रद्धा निर्मूलनविषयक विचारांची आवश्यकता **प्रा. डॉ. आचार्य राजा घोडींबा**	११७-१२१
३०	वर्तमानकाळात महात्मा ज्योतिबा फुले यांच्या शैक्षणिक विचारांची प्रासंगिकता **प्रज्ञा अच्युतराव गायकवाड**	१२२-१२४
३१	समाजातील स्त्री विचारवंताची प्रासंगिकता **डॉ. कमलकिशोर बा. इंगोले**	१२५-१२८
३२	छत्रपती शाहू महाराजांच्या कार्याची प्रासंगिकता **प्रा. सिताराम के. मोगल**	१२९-१३१
३३	महर्षी कर्वे यांचे शैक्षणिक विचार **प्रा. विनायक नथुराम तंत्रे**	१३२-१३६
३४	वर्तमान काळात समाजसुधाराकांच्या शैक्षणिक विचारांची प्रासंगिकता आणि शैक्षणिक प्रक्रियेत पोषक आहाराचे महत्त्व **वर्षा शेषराव गाडवे**	१३७-१४२
३५	थोर समाज सुधारक तथागत बुद्ध यांच्या विचारांची आज प्रासंगिकता **प्रा. डॉ. मोहन दे. वानखडे**	१४३-१४७
३६	आर्थिक विचार - डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर **डॉ. पि. एस. देशमुख**	१४८-१५२

114

३६. आर्थिक विचार - डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर

डॉ. पि. एस. देशमुख
भाई किशनराव देशमुख महाविद्यालय, चाकुर जि. लातूर.

ा

प्रत्येक नागरिकांच्या मुलभूत गरजा जाणून घेण ही लोकशाही पद्धतीतील निर्यायक गोष्ट आहे. असे बाबासाहेबांचे . साम्राज्यवाद व भाडवलशाही व्यवस्थेला त्यांनी कडाडून विरोध केला होता. काल मार्कस व गौत्म बुध्द यांच्या ा त्याच्या मनावर प्रभाव पडलेला होता सैध्दांतीक दृष्ट्या अत्यंत आदर्श परंतु व्यवहारात लोकशाही राज्य पद्धतीत ा आणावयास कठीण अशी भुमिका बासाहेबांनी मांडली होती. कोणत्याही कारणाने आपल्या मताशी तडजोड न ा असे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे त्यां काळातले एक आदर्श विचारवंत होते देशात पूर्ण १०० % समानता ा करता येणार नाही याची त्यांना जान होती पण पराकोटीला पावलेल्या विषमतेला आळा घालावयाचा असेल तर रच्या संपत्तीचे केंद्रिकरण करणे अवश्यक आहे. अशी प्रागतीक भूमिका त्यांनी स्वीकारली होती.

आपल्या प्रभावी आशा शैलीतून सुस्पष्ट आशा राजकीय व आर्थिक विचारातून आपल्या सामजिक परिस्थितीचा य चित्रच डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना आपल्या विविध लेखनाद्वारे उभे केले होते. ते म्हणतात "एखाद्या ओझ या मानेवर जू ठेवलेल्या जनावरा प्रमाणे आज देशातल्या बहुसंख्य श्रमीकांना दिवसाकाठी १९-१९ तास घोर मेहनत लागते घाम गाळावा ही सर्व धडपड देह जगविण्यसाठी चाचली आहे पण देहातच मानवी जीवनाची दोन अत्यंत या गोष्टी आहेत मन; बुध्दी या मौल्यवान देणगी तुनच विज्ञान व तंत्रज्ञान याची प्रगती झालेली आहे. पण दुदैवाने ा श्रमिकाना मात्र त्याचा लाभ मिळत नाही. कारण मुठभर लोंकाच्या मालकीची आहे. ज्यावेळी ही संपूर्ण मालकी ी होईल त्याच वेळी खऱ्या खुऱ्या अर्थाने देशात क्रांती घडून येईल आणि साम्यवाद प्रस्थापीत होईल ?

ासाहेब आंबेडकर एक साम्यवाद

सुरुवातीला म्हटल्या प्रमाणे डॉ बाबासाहेब आंबेडकर हे कार्ल मार्क्सचे अनुयायी होते. भारतातील विषमता करण्याचा एकच मार्ग आहे. तो म्हणजे साम्यवाद पण मार्क्स प्रमाणे क्रातीच्या मार्गाने हा साम्यवाद प्रस्थापी केला ाहिजे चौकटीतच राहुणच तो प्रस्थापीत केला गेला पाहिजे असे डॉ. बाबासाहेबांचे ठाम मत होते ते असे म्हणत ा समाजात पदोपदी ठळकपणाला जाणवणारी सामाजिक विषमता नाहीसा होणे ही लोकशाही कार्य पध्दतील ी अट होय भारतात सम्यवाद प्रस्थापीत करताना

३) समाज कसा असावा

समाज कसा असावा हे सांगताना बाबासाहेब म्हणतात समाजात शोषकांचा वर्ग असू नये. तसेच शोषितांचा वर्ग नसावा कोणालाही विशेष अधिकार नसावेत तसेच इतरावर भार पडू नये भेदभाव युक्त समाजा रक्तलांच्छीत क्रींतीला पोषक असे वातावरण निर्माण होण्याची शक्यता असते आणि एकदा का क्रांतीचा स्फोट झाला तर साध्या गोष्टी सुधारणेच्या पलिकडे जातील हे जर टाळावयाचे असेल तर लोकशाहीच्या चौकटीतच साम्यवाद प्रस्थापीत करण्यासाठी पाउल उचलली पहिजेत.

सम्यवादाचे आपले विचार व्यक्त करताना त्यांनी ६व ७ सप्टेंबर १९४३ या दिवशी झालेल्या पाचण्या श्रमीक परिषेदेत उद्घाटन करताना केलेल्या भाषणात सम्यवादावर आपले विचार व्यक्त करताना बाबासाहेब म्हणाले या प्रसंगी परिषेदेतल्या विध्याशी निगडीत असलेल्या मी अनुभवलेल्या दोन गोष्टी मी आपल्यासमोर मांडू इच्छीतो.

१) पहिली गोष्ट म्हणजे आपण सर्व श्रमीक एकाच वेळी लोकशाही पध्दतीच्या औघोगिक व्यवस्थेचे घटक होउ इच्छितात या दोन्ही मध्ये परस्पर विसंगती आहे. हे भाषण घ्यानात घेण्यासारखे आहे. औधौगिक व्यवस्थेत एका बाजूला प्रचंड दारिद्रता आहे. कष्ट न करणारे संपन्न होतात तर कष्ट करणारे दारिद्रयात राहातात आर्थिक क्षेत्रातील विषमता आणि लोकशाही क्षेत्रातील समानता या परस्पर विरोधी गोष्टी एकाच वेळी अस्थीत्वात आल्या एक व्यक्ति एक मत सर्व मताचे समान मुल्य

हे आपले राजकीय धोरण आहे. पण आर्थिक क्षेत्रातील विषमताः या ध्येय धोरणाला मारक आहेत आणि म्हणून या परिस्थितीतील बदल घडवावा असे माझे स्पष्ट मत आहे.

२) मला जाणवलेली दुसरी गोष्ट अशी की

पुर्वी नैसर्गिक व्यवस्था ही समजाला पायाभूत ठरली पण नंतरच्या काळामध्ये वर्गावर्गातील करारामधुन समाज व्यवस्थ्येच्या पाया घातला गेला व त्यातून सामाजिक समाज व्यवस्थेच्या पाया घातला गेला व त्यातून सामाजिक जीवनात असुरक्षीततेची बिकट समस्या निर्माण झाली मानवी जीवन अधिक उन्नत करु पाहणाऱ्या विचारवंतापूढे ही असुरक्षीतता दुर करण्याचा प्रश्न महत्वाचा आहे यासाठी काय करता येईल यावर विचार मंथन आवश्यक आहे.

४) गांधी व आंबेडकर यांच्या भूमिका

म. गांधी व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे होघेही वचिाराने साम्यवादी देशातील विषमता नष्ट होऊन समानता प्रस्थापित झाली पाहिजे यासाठी दोघाने प्रयत्न केले. खाजगी संपत्तीचे सार्वजनीकरण केले पाहिजे या मताचे दोघेही पुरस्कर्ते होते त्या दृष्टीनेही दोघाच्या विचारातला फरक पाहाणे आवश्यक आहे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात म. गांधीनी साम्यवाद प्रस्थापित करण्या संदर्भात गांधीजीची भूमिका मला मान्य नाही गांधीवादी भूमिकेनूसार समाजाची रचना चिरस्थायी आहे तसेच ती अपरिवर्तणीय आहे. त्यात असणारे वर्ग आणि उत्पनाची विभागणी अटळ गोष्ट आहे. त्यामुळे गरिब श्रीमंत, मालक आणि श्रमीक हे वर्ग नाकारता येणार नाही फक्त त्यातील अंतर कमी करता येईल.

..बासाहेब आंबेडकर म्हणतात की, सामाजिक परिणामाचा विचार करता या भूमिके इतकी विघातक भूमिका ..ही नसेल समाजाची अशी धारणा होणे अभय वर्गाना हानीकार आहे. एकदा ही गोष्ट स्वीकारली विशेष .. झालेला वर्ग आणि इतर सर्व समान्य प्रजा कधीच एका पातळीवर येऊ शकणार नाही तर मग समानतेचे ..तील दोन वर्गातील लोंकाना एक मेंकांपासून कायम दुर ठेवल्यामुळे होणारे नैतिक व सामाजिक परिणाम हे ..आपण गुलामगिरी करण्यासाठीच जन्माला आलो आहोत अशी इतर प्रजाजनाची धारणा होइल मग ते स्वतः ..तोला घडवत राहातील या उलट विशेष अधिकार प्राप्त झालेला वर्ग इतरावर दादागिरी करणारा वर्ग होइल ..हिताची जपवूणूक करते हे या वर्गाचे ध्येय होईल व प्रसंगी राष्ट्र हिताची उपेक्षा करुन हा वर्ग स्वार्थाची ..रते बाबसाहेबांचे हे विचार खरे ठरतात राजकारणातील घोटाळा राजकारणाचे गुन्हेगारी करण ..zation of crimenad) या आज भारतीय राजकारणात आणि अर्थकारणात प्रचंड उत आल्याने .. सम्यवादाचा जप करणाऱ्या लोकाकडूनच पायदळी तुडवीला जात आहे या सारखे दुदैव कोणते.

..वाद प्रस्थपित करण्याची बाबसाहेंबाची दहा कलमी योजना

भारतात साम्यवाद म्हणजे जातीविरहीत समाज निर्माण करणे हे बाबसाहेबांचे एक स्वप्न होते त्यासाठी त्यांनी .. कलमी कार्यक्रम त्या वेळच्या सरकार समोर मांडले होते तो पूढील प्रमाणे भारतीय संघराज्याच्या घटणेच्या ..हून खालील कायदेशीर तरतूदीच्या आधाराने सरकार सम्यवादासाठी कार्यक्रम जाहीर करु शकेल.

आर्थिक विकासात महत्वपूर्ण ठरणारे असे आधारभूत उद्योग () हे पूर्णपणे सरकारच्या मालकीचे राहातील व सरकारच चालवेल.

आधारभूत उद्योगात सामाविष्ट होणारे इतर मुलभूत उद्योगही सरकारच्या मालकीचे राहातील व सरकार स्वतः किंवा आपल्या मालकीच्या स्वयत मंडळा तर्फे ते चालवणे

जणतेला आयूर्विम्याचे संरक्षण देणे हा सरकारचाच एक अधिकार आहे. कायदे मंडळाने केलेल्या तरदुतीना अनुसरुन सरकार स्वतः प्रत्येक नागरिकांना विमा पत्र घेणे सकतीच करून त्याची वेतनाशी सांगड घालवणे.

शेती हा पूर्णतया सरकारी मालकीचा व्यवसाय राहिल.

खाजगी व्यक्तीच्या मालकीचे त्याच्या तर्फे चालविल जाणारे किंवा अन्य अधिकार प्राप्त झालेले असे सर्व कारखाने विमा कंपन्या शेती जमीनी सरकार ताब्यात घेऊन त्याचे सर्व अधिकार रद्द करू शकेल मात्र याची योग्य आशी नूकसान भरपाई सरकारी दराच्या रूपाने सरकार संबंधीताना देईल अर्थात हे मुल्य ठरविताना चलन विस्तार आकस्मीत करणे वा अन्य मार्गाने मालमत्तेच्या मुल्यात झालेली भरमसाठ अनार्जित स्वरूपाची ..ढ सरकार विचारात घेणार नाही.

116

६) या रोखाच हस्तांतर होऊ शकेल ते वारसा हक्काला पूढील पिढीला मिळू शकतील परंतू सरकारने या पद्धतीने आपल्या ताब्यात घेतलेल्या मालमत्ते बदल किंवा या मालमत्तेचे कोणतेही लाभ ते रोख देणार नाही किंवा त्याच्या वारसाना मागता येणार नाही.

७) या रोखाची रोख रक्कमे किंवा परतफेड केंव्हा व कोणत्या पद्धतीने करावयाची हे ठरविण्याचा अधिकार हे सरकारचेचे राहिल.

८) रोखांची परतफेड होई पर्यंत सरकार ठरवलेल्या दराने व पद्धतीने रोखे धारकांना व्याज मिळू शकेल या बाबत आवश्यक तया कायदेशीर तरतुदी सरकार करू शकेल.

९) शेतकी उद्योगात संघटन पुढील प्रमाणे केले जाईल. I) सरकारच्या ताब्यात असलेल्या एकुण जमीनच सरकार लागवडीच्या दृष्टीने योग्य ठरू शकेल आशा तूकड्यात विभाजन करेल आणि तया त्यागावातल्या कुटूंबाना हे तुकडे पूढील अटी नूसार करण्यासाठी देईल.

अ) जमीनीची मशागत सामुदायींक रित्या केंली पाहिंजे.

आ) सरकार वेळोवेळी देइल तया आदेशाचे शेतकऱ्यानी पालन केले पाहिजे त्यानूसार लागवड केली पाहिजे.

इ) मशागतीचा सर्व खर्च देणी वगैरे भागविल्या नंतर शिल्लक राहिलेली उत्पन्न सरकारने निर्धारित केलेल्या पद्धतीनूसार शेतकऱ्यात वाटले जाईल.

II) मशागतीसाठी जमीनीची तूकडे देताना सरकार जात, धर्म, पंथ वगैरेचा कोणताही विचार केला जाणर नाही. सर्वाचा दर्जा समान राहिल कुळ, भूमिहीन, शेतमजूर किंवा जमीनदार असा कोणताच फरक केला जाणार नाही.

III) मशागतीच्या दृष्टीने पाणी पूरवठा करणे बी-बियाणे पूरवठा करणे खत अवजारे, पशु वगैरे पूरवने ही सरकारची जबाबदारी आहे. तसेच आवश्यकते भांडवलशाही अर्थसाह्य देण्याची जबाबदारी सरकारला द्यावी लागेल.

IV) आशा मशागतीपासून होणाऱ्या प्राप्तीत सरकारचा वाटा पूढील प्रमाणे राहिल.?

अ) शेतसाऱ्याची एकूण रक्कम रोखधारकांना द्यावे लागणारे व्याज सरकारने पूरवीलेल्या साधान सामुग्रीची किंमत भांडवला वरील व्याज या बाबतीतील खर्च मशागत करणाऱ्याकडून सरकार वसूल करू शकेल.

ख) जे शेतकरी कार्यक्रमरित्या मशागत करणार नाही सरकारच्या नियमताचे उल्लंघन करील सरकारने पूरविलेल्या साधन सामुग्राची नासाडी करतील त्याच्याकडून दंडाची रक्कम वसूल करेल व तसेच त्याच्यावर कायदेशीर कार्यवाही करेल.

ही सर्व योजना लवकरात लवकर आमलात आणली जावी मात्र कोणत्याही परिस्थितीत राज्य घटणा अंमलांत आणली असुन १० वर्षे कालावधी पेक्षा सरकार या आमलात आणण्यासाठी धाड घालू शकणार नाही.

समारोप

बाबासाहेबाच्या आर्थिक धोरणाचा थोडक्यात आढावा घेताना असे म्हणता येइल की, बाबासाहेबांच्या विचारावर कार्ल मार्क्सच्या साम्यावादी विचाराचा प्रचंड पगडा होता त्यामुळे या देशातील जातीवर आधारीत विषमतेच पोषण करणारी समाजरचना बदलून समानतेवर आधारीत समाज रचना प्रस्थापीत करणे मार्क्सच्या तत्वज्ञानामुळे शक्य होऊ शकेल. असे बाबासाहेबांना निर्धारपूर्वक वाटत होते फक्त साम्यवाद प्रस्थापित करण्यातला क्रांतीकारी मार्ग बाबासाहेबांना मान्य नव्हता म्हणून अहिंसेच्या मार्गाने लोकशाही करण्याचा बाबासाहेबांचा निर्धार होता त्यासाठी त्यांनी आपली दहा कलमी साम्यवादाची योजना तयार करुन सरकारला पाठवली होती. औद्योगिक क्षेत्रात साम्यवाद प्रस्थपित होण्याच्या दृष्टीने काही प्रयत्न झाले असले तरी भारताचा प्रमुख उद्योग असलेल्या शेतीव्यवसायात मात्र साम्यवाद प्रस्थापित करण्याचे स्वप्न पूर्ण होऊ शकले नाही हे बाबासाहेबांचे देशातल्या गरिबांचे दुदैव होय.

संदर्भ

1. धनंजय किर, डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर, पॉप्युलर प्रकाषन, मुंबई.
2. चांगदेव भगवानराव खैरमोडे, डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर चरित्रखंड, सुगावा प्रकाषन, पुणे.

PRINCIPAL
Bhai kishanrao Deshmukh
Jr. College, Chakur.

117

Current Global Reviewer

Peer Reviewed Multidisciplinary International Research Journal
PEER REVIEWED & INDEXED JOURNAL

ISSN 2319-8648 | Impact Factor - 7.139 | Indexed (SJIF)

March 2020 Special Issue – 28, Vol. 4

Relevance of Mahatma Gandhi in Today's World

Chief Editor
Mr. Arun B. Godam

Guest Editors
Guide
Dr. B. G. Gaikwad
Principal
Shivaji College, Hingoli (MS)

Editor
Dr. Balasaheb S. Kshirsagar
Director, Gandhian Studies Centre
Shivaji College, Hingoli (MS)

Co-Editor
Dr. Dhale S.U.
Dept. of Political Science,
Shivaji College, Hingoli (MS)

Co-Editor
Dr. Hurgule N.R.
Dept. of Sociology,
Shivaji College, Hingoli (MS)

Current Global Reviewer

Indexed (SJIF)
ISSN 2319-8648
Impact Factor- 7.139
Peer Reviewed

ISSN 2319-8648

Chief Editor
Arun B. Godam
Latur, Dist. Latur-413512
(Maharashtra, India)
Mob. 8149668999

Publisher
Shaurya Publication

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
Jr. College, Chakur

Bhai Kishanrao Deshmukh College Chakur 413513

16

124

महात्मा गांधी आणि सामाजिक चळचळी 77
प्रा. केशव देविदासराव पावडे

महात्मा मोहनदास करमचंद गांधी यांची विशेषता 80
डॉ.विजया साखरे

"महात्मा गांधी यांचे सत्य आणि अहिंसेविषयक विचार" 82
प्रा. गौतम इंद्रजित हिंगोले

महात्मा गांधी काल, आज आणि उदया एक चिंतनीय अभ्यास 86
प्रा. माणिक भिकाजी डोखळे

महात्मा गांधीजींची सर्वोदय संकल्पना व सद्यकालीन प्रासंगिकता 90
सुभाष पोले

महात्मा गांधी यांचे आर्थिक विचार 94
प्रा.डॉ. प्रवीण भास्करराव हाडे

महात्मा गांधीजींचीसर्वोदय विचारप्रणाली : एक चिंतन 96
प्रा.धनेश मधुकर हरड

महात्मा गांधीजींचे स्वच्छता, ग्रामीण विकासाविषयीचे विचार 100
डॉ. डी.के. खोकले

महात्मा गांधीजींचे तत्व- सत्य आणि अहिंसा 104
कु. सोनाली सयाजी पुंडे

गांधी विचारांची प्रासंगिकता 107
रामप्रसाद मोहनराव व्हडगीर

महात्मा गांधीच्या सत्य आणि अहिंसात्मक विचारांची प्रासंगिकता 111
कांबळे दलित सुभाषराव

गांधी आणि स्वच्छता 114
भालेराव सुधाकर नारायण

PRINCIPAL
Bhai kishanrao Deshmukh
College, Chakur

40. महात्मा गांधीजींचे सत्य व अहिंसेविषयक विचार 118
कु. मोरे सीमा लक्ष्मण.

41. "21 व्या शतकात महात्मा गांधीच्या विचारांची उपयुक्तता" 121
प्रा.डॉ.विलास गायकवाड

42. महात्मा गांधी यांचे शैक्षणिक विचार - एक अध्ययन 125
डॉ. जी आर पवार

43. मद्यपानबंदी आणि गांधीवाद:एक दृष्टिक्षेप 129
डॉ.प्रकर्ष सुभाषराव देशमुख

44. म. गांधीजींचे आरोग्य विषयक विचार 135
डॉ. संदिप चांदूजी लोंढे.

Senior College * Bhai Kishanrao Deshmukh
Chakur 413513

125

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Multidisciplinary International Research Journal
PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

SPECIAL ISSUE – 28, Vol. 4
Title of the issue :

Relevance of Mahatma Gandhi in Today's World

SHAURYA PUBLICATION

© All rights reserved with the authors & publisher Price :

PRINTED BY
Shaurya Offset
Old MIDC , kalamb Road, Latur

EDITION :
March 2020

PRICE : 350 /-

या अंकाचे सर्व अधिकार प्रकाशकांनी स्वतःकडे राखून ठेवलेले आहेत लेखांचे प्रकाशन व पुनप्रकाशनाचे अधिकार प्रकाशक आणि संबंधित लेखकाधीन समान असून शोध निबंधातील मते ही संबंधित लेखाच्या लेखकांची वैयक्तिक मते आहेत त्या मताशी संपादक व प्रकाशक सहमत असतीलच असे नाही

CURRENT GLOBAL REVIEWER International Multidisciplinary Research Journal | ISSN- 2319-8648
Impact Factor - (SJIF) – 7. 139 | Special Issue -28 , Vol. 4 | March 2020 | Peer Reviewerd

Message

I congratulate the organizers of the One Day Interdisciplinary National Level Conference on **"Relevance of Mahatma Gandhi in Today's World"** held on 15 March 2020 organized by Gandhian Studies Centre and sponsored by University Grants Commission, New Delhi in Shivaji College, Hingoli. Tq/Dist. Hingoli. It is a very good academic event and I am sure the deliberations, the scholarly arguments and the interactions of the academicians and research scholars in the conference will bear fruit.

I believe that the conference would provide a platform to the researchers to get innovative ideas for making worthy contributions. I am highly appreciation the very idea of this conference as it will give a big academic treat to the faculty of Humanities and Social Sciences. The present conference is an attempt to explore the ideas of Mahatma Gandhi who was a 'man of millennium' who imparts the lesson of truth, Non-violence and peace. The philosophy of Gandhiji was based on truth, truth, sacrifice, non-violence, simplicity, selfless service and cooperation.

I congratulate one and all involved with organization of this One Day Interdisciplinary National Conference and wish the conference a grand success.

With the Best Wishes....

Thank You.

Hon. Shri. Shivajirao Eknathrao Pawar
Founder-Shri Shivaji Shikshan Prasarak Mandal, Hingoli
Ex-Education Officer Z. P. Hingoli

126

१) डॉ. के.यु. घोरमोडे, डॉ. कला घोरमोडे.,शैक्षणिक विचारवंत,
२) साठे, डॉ. शांता, कांय सांगू ? कसं सांगू?, राजहंस प्रकाशन, पुणे
३) भागवत, शोभा, आपली मूल, राजहंस प्रकाशन, पुणे
४) मारूलकर, डॉ. विजय : समाजशास्त्र परिचय, फडके प्रकाशन, कोल्हापूर
५) शिखरे, दा. न.,खंड ७ वा,(संपादक.), (१९९५.) गांधी विचार दर्शन (हरिजन),महाराष्ट्र गांधी स्मारक निधी प्रकाशन, पुणे.
६) गांधी, मो.क., सत्याचे प्रयोग अथवा आत्मकथा, नवजीवन प्रकाशन मंदिर,२००८
७) गांधी, मो. क., माझ्या स्वप्नाचा भारत, परधान प्रकाशन, पवनार, वर्धा, २००७
८) पटवर्धन, अप्पा, मंगल प्रभात, परधान प्रकाशन, पवनार, वर्धा, २००७
९) गांधी, मो. क., हिंदस्वराज्य, परधान प्रकाशन, वर्धा, २००७
१०) धारदे, बाळासाहेब, (१९९३),गांधी विचारमीमांसा, पुणे, महाराष्ट्र गांधी स्मारक निधी प्रकाशन गांधी भवन कोथरूढ,

****

Bhai Kishanrao Deshmukh College Chakur 413513
PRINCIPAL
Bhai kishanrao Deshmukh

CURRENT GLOBAL REVIEWER
Special Issue 28 , Vol. 4 March 2020 | Peer Reviewed SJIF | ISSN : 2319 - 8648 Impact Factor : 7.139

मद्यपानबंदी आणि गांधीवाद:एक दृष्टिक्षेप

डॉ.प्रकर्ष सुभाषराव देशमुख
सहयोगी प्राध्यापक तथा विभाग प्रमुख, समाजशास्त्र विभाग, भाई किशनराव देशमुख महाविद्यालय, चाकूर, जि. लातूर.

भारतीय विचारधारा आणि समाजात होणाऱ्या परिवर्तनाच्या पार्श्वभूमीवर ज्या ज्या सामाजिक विचारवंतांनी आपल्या कार्य आणि विचारांच्या माध्यमातून भरीव योगदान दिले आहे त्यात महात्मा गांधींचे नाव केंद्रभागी घ्यावे लागते. एवढेच नव्हे तर भारतीय समाज आणि भारतातील समस्या बाबत जेवढे सखोल ,व्यापक स्पष्टीकरण आणि विश्लेषण गांधीजींच्या विचारात मिळते तेवढे अन्य कोणत्याही विचारवंतांच्या विचारात मिळत नाही.भारतातील अशी कोणतीही समस्या नाही की जिच्यावर गांधीजींनी आपले विचार मांडले नाहीत .त्यामुळेच असे म्हटले तर वावगे ठरणार नाही की, गांधी विचारांचे अध्ययन केल्या शिवाय भारतीय समाज, संस्कृती, विचारधारा आणि समस्या बाबतचे अध्ययन पूर्णहोऊ शकत नाही .गांधीजींच्या याच योगदानामुळे गांधीजींना महात्मा, (रवींद्रनाथ टागोर यांनी दिलेली उपाधी) राष्ट्रपिता, (१९४४ मध्ये सुभाषचंद्र बोस)बापू, सविनय सत्याग्रहाच्या संकल्पनेचा जनक म्हणून संबोधले जाते. एवढेच नव्हे तर 2 ऑक्टोबर हा दिवस भारतामध्ये गांधी जयंती म्हणून तर जगभरात आंतरराष्ट्रीय अहिंसा दिन म्हणून साजरा केला जातो.

महात्मा गांधींनी अहिंसा,सत्य, अस्तेय, ब्रम्हचर्य,शारिरीक श्रम,निर्भयता ,सर्वधर्म समभाव,स्वदेशी, स्पर्शभावना (अस्पृश्यतेचा त्याग) यासारख्या तत्वांचा आपल्या जीवनात स्वीकार करून सर्वप्रथम आपल्या जीवनात आणि जीवनशैलीत परिवर्तन करून भारताला स्वातंत्र्य प्राप्त करून दिलेच पण त्या बरोबर दारिद्र्य निर्मूलन, आर्थिक स्वावलंबन,स्त्रियांनासमानहक्क, सर्वधर्म समभाव, स्वदेशी ,अस्पृश्यता निवारण, दारूबंदी, यासारख्या विषयवार भारतीय समाजात परिवर्तन घडवूनआणण्याचा प्रयत्न केला.प्रस्तुत शोधनिबंध हा महात्मा गांधींच्या मद्यपानबंदी विषयक विचारांचा खालील उद्देशांच्याआधारावर तयार करण्यात आला आहे. <u>उद्देश :</u>

1) व्यसनाधीनते बाबत गांधींचे विचार अभ्यासणे.
2) मद्यपानाच्या व्यसनाचे सध्यकालीन स्वरुप पाहणे.
3) मद्यपान, मद्यपानमुक्ती व मद्यबंदी बाबतचे गांधीजींचे विचार अभ्यासणे.

संशोधन पद्धती व मर्यादा :

प्रस्तुत शोधनिबंध हा महात्मा गांधीच्या व्यसनाधीनते अंतर्गत येणाऱ्या मद्यपानाच्या व्यसनाच्या अनुषंगाने तयार केला असून, मद्यपाना बाबत स्वतः महात्मा गांधींनी लिहिलेल्या लिखानाच्या, त्यांच्या भाषणाच्या व गांधीवादी विचारांचे शास्त्रीय लिखाण करणाऱ्या अभ्यासकांच्या लिखित सामग्रीच्या(दुय्यम) आधारावर विषयाचे वर्णनात्मक विश्लेषण करण्यात आले आहे. त्यामुळे प्रस्तुत शोधनिबंधाचे लेखनास व निष्कर्षास मर्यादा आहेत.

विषयाची निवड :

आजच्या आधुनिक युगामध्ये व्यसनाधीनता हा शिष्टाचार बनला आहे. तंबाखू,गुटखा,मादक पदार्थ यांचे होत असणारे दोषपुर्ण सामाजीकरण व सहज उपलब्धता यातून निर्माण होणारे दूषित सामाजिक वातावरण, भौतिकवादी,भोगवादी, चंगळवादी, व्यक्तीवादी, त्यात शासनाचे दुटप्पी धोरण यामुळे व्यक्ती, समाज व राष्ट्रविघटनाची समस्या अधिक तीव्र बनत चालली आहे. अनेक उपायांचा भडिमार करून देखील व्यसनाधीनतेचा विशेषतः मद्यपानाचे व्यसन प्रत्येकाला आपल्या विळख्यात घेत आहे.त्यामुळे मद्यपानाच्या व्यसनावर प्रभावीपणे मात करण्यासाठी प्रत्येकाने आपले सामाजिक हिताच्या व राष्ट्रीय विकासाच्या दृष्टिकोणातून प्रमुख कर्तव्य व जबाबदारी म्हणून प्रयत्न करणे आणि स्वतःला व आपल्या संबंधित असणाऱ्या व्यक्तीला यापासून दूर ठेवण्याचे कार्य केले तर मद्यपानाचे व्यसन पूर्णपणे आपल्या पासून दूर जाऊ शकते व असे करण्याची प्रेरणा जीवनविषयक विचार,कृती व तत्वज्ञानातून प्राप्त होते व ही गरज पूर्ण करण्याचा एक प्रभावी मार्ग म्हणजे मद्यपानमुक्ती बाबतचा गांधीवाद होय.याच आशयावर प्रस्तुत शोधनिबंधासाठी हा विषय निवडण्यात आला आहे.

महात्मा गांधीचे व्यसनाधीनते बाबतचे विचार :

गांधीजीं शरीर स्वास्थ्य आणि तंदुरुस्तीला अत्यंत महत्त्वपूर्ण मानतात व त्यादृष्टीने त्यांनी 1942 ते 44 या कालखंडामध्ये आरोग्य की कुंजी' या पुस्तकाची निर्मिती केली.त्यात त्यांनी तंबाखू,मादक पदार्थ यासारख्या व्यसनांचे मानवी शरीर,समाज व राष्ट्रांवर होणाऱ्या परिणामांचे सविस्तर वर्णन केले आहे .त्यांच्यामते भारतामध्ये तंबाखू खाल्ली जाते, पिली जाते, व ओढली जाते तंबाखूचे सेवन करणाऱ्यांच्या तोंडाला दुर्गंधी येते, त्यांच्या सूक्ष्म भावना मरतात,त्यांची बुद्धी मंद होते. व त्यांच्याकडून छोटे-छोटे पाप घडून येतात. अफिम मध्ये वैद्यकीय शास्त्रानुसार औषधी गुणधर्म असले तरीही त्याचे व्यसन घातक आहे.हे विष असते ते मानवास मनोविकार (पागल) बनवते. तर दारू मुळे व्यक्तीचे शरीर, मन, आत्मा, बुद्धी, पैसा यावर विपरीत परिणाम घडून येतो. व स्वतः बरोबर आपल्या कुटुंबालाही बरबाद करतो. तो मानवाच्या सर्व मर्यादा तोडून पशूप्रमाणे हीन बनतो.अशाप्रकारे वरील सर्व व्यसन व्यक्तीसाठी नव्हे तर सर्व समाजासाठी घातक आहे.त्यामुळे व्यक्तीच्या शरीर स्वस्थ व तंदुरुस्तीसाठी त्यांची कुठल्याही प्रकारची आवश्यकता नाही. असे गांधीजीं ठामपणे सांगतात.

मद्यपानाच्या व्यसनाचे सध्यकालीन स्वरूप :

मद्यपानाचे व्यसन हे आधुनिक जीवनशैलीची देन नसून त्यास प्राचीनतेचा देखील आधार आहे. इतिहासात याचे अनेक दाखले पहावयास मिळतात.एकीकडे औद्योगिकीकरण, नागरीकरण,पश्चिमातिकरन, अंधानुकरण या प्रक्रियेचा वाढता प्रभाव.दुसरीकडे व्यक्ती व समाज जीवनामध्ये व्यक्तीवादी, भोगवादी, चंगळवादी, भौतिकवादी विचारसरणीचा शिरकाव.तिसरीकडे वाढती बेकारी,लोकसंख्या वाढ, गुन्हेगारी यांच्या विपरीत परिणाम. आणि चौथी कडे संविधानातील 47व्या कलमानुसार नशा आणणाऱ्या वस्तूवर बंदी घालण्याची जबाबदारी सरकारची असली तरीही कोणत्याही पक्षाने व शासनाने त्यासंबंधित ठोस पावले उचलून देशामध्ये संपूर्ण नशाबंदी केलेली निदर्शनाला येत नाही व ज्या राज्यांमधून असे प्रयत्न केले गेले आहेत या राज्यांमध्ये चोरट्या मार्गाने दारूची होणारी तस्करी दारूची होणाऱ्या तस्करीचे समस्या दिवसेंदिवस बिकट बनली आहे.

वरील सर्व पार्श्वभूमीच्या आधारे सद्यस्थितीमध्ये मद्पानास शिष्टाचार मांनले जाऊन मध्यपान न करणाऱ्या मागासलेला मानले जाऊ लागले आहे.काही प्रमाणात स्त्रिया,सुशिक्षित,धार्मिकता बाळगणारे सोडल्यास शहरापासून खेड्यापर्यंत, उच्चवर्णीय यापासून मध्यमवर्गीय व गरीब वर्गास,लहानापासून वृद्ध वृद्धापर्यंतच्या सर्व वयोगटास मद्यपणाने आपल्या विळख्यात घेतले आहे.प्रसारमाध्यमे,समाजमाध्यमे, चित्रपट, गीते, गझल, कविता, विडंबने याद्वारे मद्यपानाच्या व्यसनाने जनमाणसाच्यां मनावर आपला प्रभाव निर्माण केला आहे.

आशा या मद्यपानाच्या व्यसनाने व्यक्तीच्या शरीरावर,मनावर,बुद्धीवर आणि समाजावर विपरीत परिणाम केला आहे. WHO द्वारे प्राप्त आकडेवारीनुसार मद्यपानामुळे मानवास जवळपास 200 पेक्षा जास्त रोगांचा सामना करावा लागतोय. याचबरोबर अपघात,आत्महत्या, खुन, मारामाऱ्या, बलात्कार, लैंगिक शोषण, कौटुंबिक हिंसाचार, कौटुंबिक विघटन यासारख्या गुन्ह्याचे प्रमाण देखील दिवसेंदिवस वाढता असल्याचे दिसून येऊ लागले आहे.

जागोजागी दिसणारी दारूची दुकाने, हॉटेल्स, बार, त्यावर दिसणारी प्रचंड गर्दी, गावठी व नकली दारूची होत असणारी तस्करी, पाट्र्या,संध्याकाळचे शहरातील व खेड्यातील वातावरण, त्याचबरोबर मद्यपानावर घडून आणली जाणारी चर्चासत्रे,प्रवचने, कीर्तने,भारुडे यातून होणारे प्रबोधन व प्रत्येक ठिकाणी आपले अस्तित्व दाखवणारी व्यसनमुक्ती केंद्र हे घटक सद्य परिस्थितीमध्ये मद्यपानाच्या भयानक स्वरूपास दर्शवतात त्यामुळे असे म्हटले तरीही वावगे ठरणार नाही की सध्याचे युग हे मद्यपानाच्या व्यसनाचे युग आहे. कारण बाकी काही मिळो अथवा न मिळो मद्य कुठेही,केव्हाही सहजतेने मिळते.

मद्यबंदी बाबतचे गांधीजींचे विचार :

आदर्श समाजाच्या निर्मितीकरिता महात्मा गांधींनी ज्या रचनात्मक कार्यक्रमाची आखणी केली होता. त्या रचनात्मक कार्यक्रमाचा नशाबंदी हा एक महत्त्वपूर्ण पैलू मानला जातो व अशा या नशाबंदी बाबतच्या विचारातून गांधीजींचे दारूबंदी विषयीचे विचार लक्षात घेता येतात.

शरीर,आत्मा,बुद्धी,पैसा आणि मद्यपान :

गांधीजींच्या मते मद्यपानाचे व्यसन हे हिवतापा पेक्षाही भयानक व धोकादायक आहे. आगीकडे, खोलपाण्याकडे, प्रवाहित पाण्याकडे धावणाऱ्या व्यक्तीपेक्षा लाल पाण्याकडे धावणे धोकादायक आहे कारण हिवतापामुळे, आगीमुळे खोलपाण्यांमुळे व प्रवाहामुळे केवळ शरीराचा नाश होतो.पण मद्दपानामुळे शरीर ,आत्मा व बुद्धी या बरोबर पैशाचाही नाश होतो.दारू मानसाच्या आत्म्याला बधिर करतेच पण त्याचबरोबर त्याला पशु होऊन देखील खालच्या स्तराला घेऊन जाते.

सामाजिक गुन्हेगारी व मद्यपान :

गांधीजींच्या मते एखादा चोरी,अट्टल गुन्हेगार आणि मद्यपी यात फारसा फरक नसतो. एक वेळ चोर वा गुन्हेगाराला क्षमा करता येईल पण दारुड्याला क्षमा करता येणार नाही. कारण तो स्वतःच्या आयुष्याबरोबर आपल्या संपूर्ण कुटुंबाच्या आयुष्यावर दरोडा घालतो.आणि भयंकर गुन्हेगार बनतो.दारू पिणाऱ्याची विवेकबुध्दीक संपलेली असते. त्याचबरोबर दारूमुळे तो आई,बहिण,मुलगी,पत्नी यांच्यातील फरक देखील विसरून जातो.तसेच तो नैतिकदृष्ट्या दुबळा बनतो.त्याच्याकडून सामाजिक विघातक कृत्य घडू शकतात. त्यामुळे दारू पिणारा सामाजिक गुन्हेगारच असतो.

राष्ट्राचा सर्वनाश आणि मद्यपान :

याबाबत गांधीजी असे म्हणतात की, माझी अशी खात्री आहे की जे राष्ट्र मद्यपानाच्या व्यसनाला बळी पडते. त्या राष्ट्राचा पुढे सर्वनाश होतो. या मद्दपानाच्या व्यसनाने साम्राज्याची साम्राज्य कोसळून पडली आहेत. याची इतिहासात नोंद आहे. भारतामध्ये श्रीकृष्ण ज्या यादव कुळातील होते ते संपूर्ण कुळ या व्यसनामुळे नष्ट झाले आहे.21पैकी 16 मानवी सभ्यता दारुमुळे नष्ट झाल्या आहेत. त्याचबरोबर जाट,मराठा,राजपुत,मुस्लिम शासकांचा नाश दारु मुळेच झाला आहे. रोमच्या साम्राज्याचे पतन देखील मद्यपानामुळे झाले आहे. आशी ही दारू लोकशाहीला घातक आहे.त्यामुळे मद्दपान हे महाभयंकर पाप कर्म कर्म आहे.

मजूर,गरीब आणि मद्यपान :

मद्दपानाचे व्यसन हेच श्रीमंत मध्यम वर्गात वर्ग पेक्षाही मजूर आणि गरीब वर्गांमध्ये मोठ्या प्रमाणात दिसून येते. व त्यास त्यांची परिस्थिती मद्यपानाची चटक लावते, जसे कारखान्यामध्ये मजूरवर्ग दारू का पितो ? कारखान्यामध्ये लागण्यापूर्वी त्याला दारूची सवय असते का ? याचे उत्तर असे आहे की कारखान्यात लागण्यापूर्वी त्याला दारूचे व्यसन नसते तर कारखान्यातील परिस्थिती अशी असते की , त्याच्यापुढे असे मोह ठेवले जातात की त्यास मद्दपानाची चटक लागते.त्याचबरोबर हे लोक दारू का पितात याचे उत्तर म्हणजे दारू निर्मिती व दारू मिळते म्हणून दारू पिली जाते.खरे पाहिले तरा अशा लोकांना सुद्धा दारू पिणे योग्य आहे असे कधीच वाटत नाही. दारू पिण्याची त्यांना लाज (शरम) वाटते.

ताडी बाबत महात्मा गांधींचे विचार :

मंद्याचा एक भारतीय प्रकार म्हणजे ताडी होय. याबाबत असा तर्क मांडला जातो की ताडी ही आरोग्य वर्धक व पचनशक्ती वाढवणारी असते. पण यावर गांधीजी असे म्हणतात की,ताडी पिणाऱ्या अनेक गरीब लोकांच्या दुर्दशेला मी पाहिली आहे. आणि ताडी ही आरोग्यवर्धक असली तरी ही, ताडीची आपल्या जीवनामध्ये आवश्यकता नाही. ताडीमध्ये असणारी अनेक तत्वे आपणास अन्य अन्नघटकातून मिळू शकतात. ताडीही खजुराच्या व ताडीच्या झाडापासून मिळणाऱ्या रसा पासून बनते.की ज्या रसाला नीरा असे म्हणतात, निरा मुळे पचनशक्ती वाढते त्यामुळे लोकांनी चहाऐवजी सकाळी नीरा प्यावी. तसेंच या निरा पासून गूळ तयार करावा.असा ताडीच्या झाडापासून मिळणारा गुळ हा उसाच्या गुळापेक्षा ही गुणकारी असतो व तो एकदम स्वस्तही मिळतो.अशा प्रकारे ताडीला विरोध करून निरा व ताडी (निरा) गुळा बाबत गांधीजीनी वर्णन केले आहे.

शीतहवामान ,सैन्य,धर्म आणि मद्यपान :

खरे पाहिले तर शित हवामान असणाऱ्या देशांमध्ये मद्यपानाला योग्य मानले जाते.पण या बाबतीमध्ये महात्मा गांधी असे म्हणतात की शित हवामानात देखील मद्यपान अयोग्य व घातकच असते.शित हवामान असणाऱ्या देशातील परिस्थिती कांहीही असो पण भारतासारख्या देशातील वातावरणामध्ये मद्यपान परवडणारे नाही. आपल्या देशामध्ये मद्यपानामुळे मिळणाऱ्या उष्णतेची किंवा उष्मांकाची आवश्यकता नाही. कारण आपल्या शरीराला जेवढी उष्णता पाहिजे तेवढी उष्णता सूर्यापासून मिळते.

त्यामुळे भारतातील वातावरणामध्ये मद्यपिण्यास कोणतीही प्रत्यक्ष व वास्तविक असे कारण दिसत नाही.

गांधीजी म्हणतात की सैन्यःमध्ये सैन्याला रम दिली जाते याबाबत असे सांगितले जाते किरण घेतल्यामुळे कितीही श्रम केले तरीही ते जाणवत नाहीत थकवा जातो व दुसऱ्या दिवशी कामात हुशार येते यावर गांधीजी असे म्हणताल की हा केवळ वेडेंगळपणा आहे. मद्यऔषध म्हणून एखादा घोट घेऊन आयुष्य लाबवता येत असेल तर तेव्हा त्याचा खरा उपयोग समजावा.

Special Issue 28 , Vol. 4 March 2020 | Peer Reviewed SJIF | ISSN : 2319 - 8648 Impact Factor : 7.139

मद्यमुळे व्यक्तीची सद्सद्विवेकबुद्धी संपलेली असते.तो धर्म-अधर्म यामधला भेद विसरून जातो.त्यामुळे मद्यपानास कोणत्याही धर्माचा आधार नसतो.

<u>दारुड्याची मर्जी कशाला</u> :

गांधीजी दारूच्या व्यसनाला चोरी, व्यभीचार,यापेक्षाही भयंकर मानतात. त्यासंबंधात असे म्हणतात की वेश्या व्यवसाय करणाऱ्या स्त्रीला सरकार परवाना देते. पण चोरी करणाऱ्या चोराला परवाना देत नाही. या दोन्ही दुष्कर्माला ज्या मद्यपानाचा आधार असतो. त्या मद्यपान करणाऱ्याचे लाड करण्याचे कारण काय आहे? सरकारला दारुड्याची मर्जी सांभाळायचे असेल असे वाटत असेल तर त्यांनी वेश्याव्यवसाय करणाऱ्या प्रमाणेच चोरी करणाऱ्याला ही रीतसर परवाने द्यावेत.

<u>मला एक दिवसाचा भारताचा सर्वाधिकारी म्हणून नेमले तर</u> :

मद्यपानाचे प्रत्येक दुकान हे विष विकणारे दुकान मानले पाहिजे आदर्श समाजाची निर्मिती करण्यासाठी समाजाला दारूच्या घातक दुष्परिणामांपासून वाचवले पाहिजे. -महात्मा गांधी

दारूबंदीच्या बाबतीमध्ये महात्मा गांधी असे म्हणतात की, मला एक दिवसासाठी भारताचा सर्वअधिकारी म्हणून नेमले तर मी पहिल्यांदा नुकसानभरपाई न देता दारूचे सर्व दुकाने बंद करेल. सत्ता सर्वाधिकार मिळाला तरीही मला सत्तेची नशा चढणार नाही आणि जे रोगग्रस्त लोक आहेत त्यांना वैद्यकीय तपासणीची मदत करील. आणि त्यांना जर दारूचे खरोखरच जरुरी आहे असे दिसले तर त्यांना सरकारी शिफारशी पत्र दिले जातील त्यापरवाण्यानुसार त्यांना अधिकृत औषध विक्रेत्याकडून हे पेय मिळतील हा नियम मादक पदार्थांनाही लागू होईल. दारुमुळे येणारे उत्पन्न कमी झाले तरीही मी लगेच लष्करी खर्चामध्ये कपात करीन व आहे त्या परिस्थितीशी सेनापतीने जुळवून घेतले पाहिजे असे मी सांगेल कारखाना बंद पडल्यामुळे जे कामंगार बेकार होतील त्यांच्यासाठी शक्यतो कारखान्याजवळ उभारलेल्या आदर्श शेतीवर मी त्यांना पाठवील.

<u>दारू बंदी झाली तर ......</u>

दारू निर्मितीवर बेधडक बंदी आणली गेली तर दारू निर्मितीचे कारखाने बंद पडतील म्हणून कामगार बेकार होतील अनेक मद्यपान करणारे सरकारवर नाराज होतील. पण जे स्वतःला सांवरु शकतील ते सरकारला नक्कीच धन्यवाद देतील.समाजाला एक प्रकारचे स्थैर्य लाभेल.गुन्हेगारीमध्ये लक्षणीय घट होईल,समाजविघातक घातपात व अपघाताचे प्रमाणही कमी होईल,संध्याकाळी पती लवकर घरी येईल म्हणून घरांमध्ये आनंदी वातावरण राहील,कार्यालयातील कामे लवकर होतील,भ्रष्टाचाराला मर्यादा पडतील, गृहखात्यावरील कामाचा बोजा कमी होईल, कोर्टातील खटले कमी होतील,आत्मशांती लाभेल व निर्विघ्न वातावरण निर्माण होण्यामुळे बहुतेक लोक अध्यात्माकडे वळतील, एक प्रकारचे शैक्षणिक व निकोप व निरोगी वातावरण तयार होईल, प्रत्येकाच्या कष्टाचे पैसे कारणी लागतील,समाजामध्ये बंधुभाव वाढेल, एक दुसऱ्यांच्या प्रति विश्वासही वाढेल, सहकार्याची भावना वाढेल, एका पंचवार्षिक योजनेचे काम एका वर्षात पूर्ण होईल,व्यक्ती व समाज उन्नतीकडे वाटचाल करेल,स्वच्छता सकस,आहार व उद्योग प्रियता आणखी वाढेल, शुद्ध पिढ्या जन्माला येतील, देश बलशाली होईल असे बरेच काही चांगले होईल.

<u>शिक्षण,संरक्षण यापेक्षा मद्यपान बंदीच्या कायद्याची नितांत आवश्यकता</u> :

गांधीजीच्या दृष्टीने एखाद्यावेळेस देशात सैन्या विना काम चालू शकते. त्याच बरोबर शिक्षण नसेल तरीही चालेल. पण देशामध्ये कायद्याचा कठोर अमल मद्यावर व दारूच्या निषेधाच्या बाबतीमध्ये होणे अत्यंत गरजेचे आहे.मद्यपानाची परवानगी मिळणे म्हणजे देशाची अधःपतनाकडे वाटचाल होणे होय.या सर्व बाबी लक्षात घेऊन महात्मा गांधींनी 1920 पासून आपल्या सर्व आंदोलनाचा मद्यमुक्ती वा मद्यबंदी हा प्रमुख विषय मानला.

भारतात <u>मद्यबंदीबाबत</u> चे उपाय :

गांधीजी म्हणतात की कामगारांनी दारू च्या दुकानांमध्ये जाऊ नये.त्यांनी दारूची सवय कायमचे सोडावी. असे त्यांना वाटत असेल तर त्यांच्या पुढे काही महत्त्वकांक्षा ठेवल्या पाहिजेत व त्यांना रिकाम्या वेळेत काही कामे दिली पाहिजेत.अशा प्रकारची कामे म्हणजे विणकाम व सुतकाम होय.

*मजुरांना कामावर घेणाऱ्या मालकांनी त्यांना स्वस्त आरोग्यदायी फराळ,पुस्तके व करमणुकीची जागा याच्या सोयी करून द्याव्यात,कायद्याने तसे त्यांच्यावर बंधने घालण्याची तरतूद केली पाहिजे,व त्यामुळे बऱ्याच प्रमाणात दारुला आळा बसेल.

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur

Special Issue 28 , Vol. 4 March 2020 | Peer Reviewed SJIF | ISSN : 2319 - 8648 Impact Factor : 7.139

*दारू मुक्त भारत बनवण्यासाठी जोपर्यंत दारुमुक्ती होणार नाही तोपर्यंत काँग्रेस स्वतः स्वस्थ बसणार नाही पण दुसऱ्यालाही स्वस्थ बसू देणार नाही त्यासाठी म्हणजे दारूबंदी व दारुमुक्ती साठीचे कार्यक्रम व ज्या नीती तयार करण्यात येतील त्यात सरकारी विभागाने सहयोग घ्यावा परंतु असे असले तरीही गैरसरकारी संघटना या बाबतीमध्ये प्रभावी काम करू शकतील देशातील प्राध्यापक ,शिक्षक,विद्यार्थी, महाविद्यालय यांनी या कार्यामध्ये जर रोज दोन तास कार्य करण्याचे आव्हान करून जेथे दारुडे वास्तव्य करतात तेथे जाऊन त्यांची भेट घेऊन त्यांच्याबरोबर संभाषणे केली पाहिजेत. अभ्यासक, डॉक्टरांना मी असे आव्हान करेल की लोक दारू का पितात दारू पिण्याची सवय सोडण्यासाठी काय केले पाहिजे त्याचबरोबर दारू ऐवजी स्वस्त प्रधान हितकारक कोणते विकल्प आहेत का याचा शोध त्यांनी घ्यावा.

* व्यसन मुक्ती संघटनेत काम करणाऱ्या लोकांना व्यापकतेने संघटित करून दारूबंदीच्या धर्मयुद्धात सक्रियपणे भाग घेण्यास तयार करावे. दारूबंदीच्या कार्यामध्ये सर्वात जास्त महिलांनी सहभाग घ्यावा.

*दारू निषेध संघाची स्थापना करून त्याद्वारे शांतीपूरक,व्यवस्थित व नियोजनबद्ध पद्धतीने दारू मुक्तीसाठी कार्य करता येऊ शकते.

*सर्वात महत्वाचे म्हणजे दारू विक्रेते, व्यापारी त्यांचे यांच्या बैठका सभा घेऊन त्यांना दारू विकण्याऐवजी शिक्षण,स्वस्त मनोरंजनात्मक व्यवसाय सुरुवात करण्याबाबत, प्रामाणिकपणे पैसे मिळवण्या बाबत उद्बोधन करावे.

<u>शासनाची विसंगती</u> :

दारूबंदी बाबत शासनाच्या धोरणामध्ये मोठ्या प्रमाणावर विसंगती आढळून येते. एकीकडे दारू वाईट असते हे सांगण्यासाठी मोठ्या प्रमाणावर प्रचार व प्रसार यंत्रणाही राबवल्या जातात. त्याचबरोबर कीर्तने ,भजने या यांच्यामार्फत दारूबंदीसाठी प्रबोधनात्मक कार्यक्रम राबवण्यास सांगितले जाते.तर दुसरीकडे दारू निर्मितीसाठी कारखाने व विक्रेत्याससाठी परवाने देण्यात येतात. कारण लोक हितापेक्षा सरकारला अधिकृत दारूनिर्मिती व दारू विक्रीतून मोठ्या प्रमाणावर कर (राजस्व) प्राप्त होते. त्यामुळेच आतापर्यंत कोणत्याही सरकारने दारूबंदी अमलात आणली नाही.

निष्कर्ष :

* गांधीजीच्या मते मद्यपानाच्या व्यसनाने व्यक्तीचे शारीरिक,मानसिक, बौद्धिक,आर्थिक,कौटुंबिक नुकसानच होते. पण त्याचबरोबर राष्ट्राच्या विकासावरही विपरीत परिणाम होतो.

* मद्यपान करणारे सामाजिक गुन्हेगार असतात.कारण मद्यपानाने व्यक्ती नैतिकदृष्ट्या दुबळ्या बनतो. तो आई- बहीण- मुलगी-पत्नी यांच्यातील फरक विसरतो. सध्याच्या काळात याचा वेळोवेळी प्रत्यय येतो. समाजात घडणाऱ्या बलात्कार,लैंगिक शोषण व्यभिचार या घटनांचे बारकाईने अवलोकन केले असता हे अधिक देणे स्पष्ट होते.

* मद्यपानाचे व्यसन मोठ्या प्रमाणात मजूर वर्गात, आर्थिक दृष्ट्या मागासलेल्या वर्गामध्ये जास्त दिसून येते. या मद्यपानामुळे त्यांची आर्थिक उन्नती होऊ शकत नाही.

* ताडाच्या झाडापासून मिळणाऱ्या रसापासून गूळ बनण्याऐवजी ताडी बनवण्याचे प्रमाण अधिक असते व त्याचा वापर कशासाठी केला जातो.

* शितहवामान,सैन्यदल,धर्म यांच्या नावाखाली वेगवेगळे युक्तिवाद वापरून मोठ्या प्रमाणात मद्यपानाला स्वीकारले जाते.

*मद्यनिर्मिती थांबवली तरच मद्यपान मुक्ती होऊ शकते व त्यासाठी शासकीय पातळीपासून व्यक्तिगत पातळी पर्यंत प्रयत्न होणे गरजेचे आहे.

*मद्यविरोधी आंदोलनामध्ये अन्य संघटनांबरोबर जोपर्यंत मोठ्या प्रमाणावर स्त्रियांचा सहभाग वाढणार नाही तोपर्यंत मध्ये बंदी होऊ शकणार नाही .

* कोणतेही सरकार आतापर्यंत पूर्ण अर्थाने मद्दबंदीचा निर्णय घेऊन त्याची काटेकोर अंमलबजावणी करू शकले नाही.

* मद्दबंदीही पूर्ण संपूर्णपणे सरकारची जबाबदारी आहे. पण केवळ लोकांची मर्जी सांभाळण्याच्या नावाखाली मोठ्या प्रमाणावर मिळणाऱ्या कराच्या प्राप्तीकरता मद्दबंदीचा निर्णय सरकारद्वारे घेतला जाऊ शकत नाही.

* अन्य कायद्यापेक्षा मद्दबंदी,मद्दपान बंदीचा कायदा जोपर्यंत कठोर होणार नाही.तोपर्यंत मद्यपान व त्यासंबंधीच्या समस्या कमी होणार नाहीत.

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Special Issue 28 , Vol. 4 March 2020	Peer Reviewed SJIF	ISSN : 2319 - 8648 Impact Factor : 7.139

* मद्द शरीराला आवश्यकता नसते हे जोपर्यंत प्रत्येकाला समजणार नाही. आणि तंदुरुस्त व स्वास्थ शरीर संपत्ती पेक्षा अन्य कोणतीही संपती असू शकत नाही.याची जाणीव जोपर्यंत होणार नाही तोपर्यंत मद्दपानासारख्या विविध व्यसनापासून व्यक्ती दूर

थोडक्यात गांधीजींनी समाजाचे अधःपतन करणाऱ्या मद्दपाणासारख्या व्यसनाचा चिकित्सक अभ्यास केला. असा अभ्यास अन्य कोणत्याही विचारवंतांनी केलेला दिसत नाही.गांधीजी मद्दपानाचा संबंध शरीर, आत्मा, बुद्धी आणि निकोप समाजाशी व राष्ट्रहिताशी जोडतात.आजच्या आधुनिक युगातील भौतिकवादी, भोगवादी, चंगळवादी, व्यक्तीवादी, समाजासाठी मद्दपानबंदी व मद्दमुक्ती ही खरी काळाची गरज बनली आहे व त्यासाठी गांधी विचारांच्या अध्ययनाची,प्रसाराची, प्रचाराची व प्रभावाची त्याचबरोबर अनुकरण करण्याची नितांत आवश्यकता आहे.

संदर्भ सूची :

1. डॉ. दा. धो. काचोळे ,भारतीय सामाजिक विचारवंत, कैलाश पब्लिकेशन,औरंगाबाद,1999
2.. एम.के. गांधी, मेरे सपनो का भारत,राजपाल अँड सन.exoticindiaart.com
3.. गिरिराज शरण आग्रवाल, मैं गांधी बोल रहा हूं,प्रभात प्रकाशन,नई दिली. मैं गांधी बोल रहा हूं https://books.google.co.in
4. एम.के.गांधी,आरोग्य की कुंजी,Gandhi Heritage Portal.
5 एम के गांधी, रचनात्मक कार्यक्रम,नवजीवन प्रकाशन मंदिर, अहमदाबाद, पुनर्मुद्रण 2004.
6.. संपूर्ण गांधी वांग्मय, प्रकाशन विभाग ,सूचना और प्रसारण मंत्रालय, भारत सरकार.खंड – 1,28,43,56,65,66.
7. डॉ.नागोराव कुंभार,महात्मा गांधीजींचे सामाजिक तत्वज्ञान,अरुणा,latur,२०१२.
8. https://www.google.com/

130

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Special Issue 28 , Vol. 4 March 2020	Peer Reviewed SJIF	ISSN : 2319 - 8648 Impact Factor : 7.13

म. गांधीजींचे आरोग्य विषयक विचार

डॉ. संदिप चांदूजी लोंढे.
शारीरिक शिक्षण विभाग प्रमुख, शिवाजी महाविद्यालय, हिंगोली.

प्रस्तावना-

विसाव्या शतकामध्ये गांधीजींच्या कार्याचा राजनीतिक, आर्थिक आणि सामाजिक जीवनावर मोठा प्रभाव पडलेला आपणास दिसून येतो. गांधीजी आपल्या जीवनामध्ये हे ब्रह्मचार्य, अस्तेय, अपरिग्रह, निर्भयता, अस्पृश्यता निवारण, शरीर-श्रम, सत्य, अहिंसा, सर्वधर्मसमभाव, नम्रता, वृत्त आणि स्वदेशीचा पुरस्कार यांवर विश्वास ठेवत होते. गांधीजींचे असे मत होते की, कुणालाही दुसऱ्या वर आपले मत किंवा विचार थोपवायला नाही पाहिजे. स्वतःची सहाय्यता सर्वात चांगली सहायता असते असा गांधीजींचा दृढ विश्वास होता. गांधीजींनी आत्म-शिस्ती ला जीवनशैली मानली आणि त्यांनी त्यांचा आपल्या जीवनामध्ये अभ्यासही केला. नैतिक शक्तीवर त्यांचा दृढ विश्वास होता. गांधीजींनी समाज कल्याणाला "सर्वोदय" या रूपामध्ये पाहिले त्याचे तात्पर्य सगळ्या क्षेत्रांमध्ये सर्वांचे कल्याण होते. गांधीजी 'साधा जीवन उच्च विचार' यांचे समर्थक होते ते अपरीग्रह यावर विश्वास ठेवत असत.

उद्दिष्टे-

१. म. गांधीजींच्या जीवनात आरोग्याला विशेष महत्त्व होते.
२. आरोग्य ही मानवी जीवनाची धनसंपदा आहे.

गांधीजींच्या जीवनाची तत्वे-

गांधी व्यक्तिवादी होते. त्यांचा विश्वास होता की, मानव जीवन संपूर्ण एक अविभाज्य आहे त्यांचा पूर्ण रुपाने विकास व्हायला पाहिजे. विकासाबरोबरच गांधीजींनी लोकांमध्ये समानता यावी म्हणून श्रमावर अधिक जोर दिलेला आहे. त्यांच्या मतानुसार श्रम हे न केवळ शरीराला स्वस्थ ठेवते सोबतच मेंदूलाही प्रेरित करत राहते. अशा पद्धतीने गांधीजींनी श्रमाचे महत्त्व प्रतिपादित करताना 'रोटी का श्रम' सिद्धांत प्रस्तुत केलेला दिसून येतो. गांधीजी मानवांच्या आवश्यकतेनुसार पहिले स्थान भोजनाला देतात जे की, शेती मधून मिळणे संभव आहे. अर्थात कष्टातून मिळवलेली रोटी मन, शरीर आणि आत्मा या तिघांना सुख शांती प्रदान करते. शरीर प्राकृतिक असल्यामुळे भौतिक आहे आणि त्यांची आवश्यकताही भौतिक आहे, शेवटी त्यांची पूर्तता ही भौतिक श्रमातूनच झाली पाहिजे, मानसिक श्रमातून नाही. त्यांच्या म्हणण्यानुसार, केवळ मानसिक व बौद्धिक श्रम आत्म्यासाठी आहेत. सर्वांसाठी शरीरश्रमाची आवश्यकता आहे. कोणत्याही मनुष्याला कर्तव्यापासून मुक्ती नसायला पाहिजे. ते बौद्धिक उत्पादन गुणाच्या वाढीसाठी सहाय्यक आहे. असे गांधीजी मानत असत. गांधीजींच्या मते, राज्याचे मुख्य कार्य म्हणजे शिक्षण अशा प्रकारच्या शिक्षणाची व्यवस्था करणे ही राज्याची जबाबदारी आहे ज्यामुळे देशातील लोकांचा मानसिक आणि शारीरिक विकास होईल तसेच नैतिक विकास होईल. "वसुधैव कुटुंबकम्" त्या दिशेने वाटचाल करणे त्यांना या प्रकारचे शिक्षण देऊ शकते.

बहुभाषिक व्यक्तिमत्व- महात्मा गांधी हे आधुनिक युगातच नव्हे तर इतिहासातील अपवादात्मक थोर पुरुष होते. राजकीय नेते म्हणून गांधीजींची भूमिका महत्त्वाची आहे यात शंका नाही. पण गांधीजी हे एकमेव राजकीय नेतेच नव्हते तर ते यापेक्षा खूप वर होते. गांधीजी प्रथम श्रेणी समाजसुधारक, सत्यशोधक - आध्यात्मिक साधक, अर्थ - शास्त्री शिक्षा - शास्त्री आणि लेखक विचारवंत होते. हे त्याच्या व्यक्तिमत्वाचे वेगवेगळे पैलू होते. पण सर्वात महत्त्वाचे म्हणजे गांधीजी हे सर्व जीवन मनुष्य होते. त्याच्यासाठी संपूर्ण जीवन एक घटक होते, राज्य, समाज, अर्थव्यवस्था, कुटुंब, शिक्षण हे सर्व त्या घटकाचे भिन्न भाग होते. गांधीजींचे तत्वज्ञान हे सर्व जीवनाचे तत्वज्ञान आहे. गांधीजीचे लक्ष्य 'सर्वोदय' - व्यक्तीचे 'सर्वोदय' तसेच समाजाचे 'सर्वोदय' होते. एखाद्या व्यक्तीच्या सर्वोदय म्हणजे एखाद्या व्यक्तीच्या जीवनातील सर्व गोष्टींचा उत्थान, समाजाच्या सर्व भागांची उन्नती होय. गांधीजींचा सर्वोदय सर्वांसोबत चालतो. गांधीजींचे तत्वज्ञान हे त्यांचे वागणे आणि सिद्धांताचे निकट समन्वय आहे. गांधीजींनी आपल्या जीवनामध्ये अशी कोणतीही गोष्ट केली नसेल की स्वतः त्यांनी आचरणात आणली नसेल. त्यांचे विचार त्यांच्या विभिन्न प्रयोगांची आणि अनुभवांची अनुभती होती. गांधीजींनी आपल्या आत्मकथेला 'सत्याचे प्रयोग' असे नाव दिले होते.

1511
2020

ISSN 2250-169X

Bhai Kisanrao Deshmukh Senior College
Chakur
413513

International Registered & Recognized
Research Journal Related To Higher Education For All Subjects

VISION RESEARCH REVIEW

(UGC Approved, Refereed & Peer Reviewed Research Journal)

Year -IX, Issue -XVIII, Vol.-V

Impact Factor 6.014
(GRIFI)

Dec. 2019 To May 2020

PRINCIPAL
Bhai kishanrao Deshmukh
Jr. College, Chakur

99

EDITOR IN CHIEF

DR. BALAJI KAMBLE

Issue : XVIII, Vol. V
VISION RESEARCH REVIEW
IMPACT FACTOR 6.014
ISSN 2250-169X
Dec. 2019 To May 2020

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No.
1	Sachh Bharat Abhiyan, jan dhan Yojana, Aadhar Card linking & Industrial Growth **Dr. Shivraj R. Patil**	1
2	Broken Images of Women in Attia Hosain's 'Sunlight on a Broken Column' **R. H. Sagar**	9
3	A Study of Classroom Challenges of Teachers in the Present Education Scenario **Somnath K. Pachling**	16
4	Nutritional Problems in rural Community of Latur Districts Children **Vijaykumar Govindrao Birajdar**	22
5	भारतीय सेवा क्षेत्राच्या कामगिरीचा आढावा **डॉ. बी. आर. कुंडगीर**	30
6	राष्ट्रीय सत्तेला सहाय्यभूत ठरणारे महत्वपूर्ण घटक **डॉ. एस. व्ही. शेटे**	37
7	आंतरमहाविद्यालयीन आणि आंतरविद्यापीठीय खेळाडुंचा आत्मसंयम आणि मानसिक आरोग्य यांचा अभ्यास **डॉ. बी. एन. गपाट**	43
8	महिला डॉक्टरांचे आरोग्य आणि व्यावसायीक जीवन **डॉ. प्रकर्ष सुभाषराव देशमुख**	49
9	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांची धर्म चिकित्सा **सुनिल मल्हारी वाघमारे**	60

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College
Chakur
413513

Issue : XVIII, Vol. V
VISION RESEARCH REVIEW
IMPACT FACTOR 6.014
ISSN 2250-169X
Dec. 2019 To May 2020 49

8

महिला डॉक्टरांचे आरोग्य आणि व्यावसायीक जीवन

डॉ. प्रकर्ष सुभाषराव देशमुख
समाजशास्त्र विभाग,
भाई किशनराव देशमुख महाविद्यालय,
चाकूर, जि. लातूर

Research Paper - Sociology

प्रस्तावना :

कुटुंबातील विविध जबाबदाऱ्या,घरातील सर्व सदस्यांचे आरोग्य नीटपणे सांभाळणारी स्त्री स्वत:च्या आरोग्याकडे मात्र फारसे लक्ष देत नाही किंबहुना त्यासाठी तिला वेळच मिळत नसतो.अगदीच एखादा आजार सहन करण्याची क्षमता संपली तरच स्त्री दवाखान्याकडे जाते.लहान मुलांचे संगोपन,त्यांचे शिक्षण,त्यांचे भविष्य विवाह, कुटुंबातील जेष्ठांची काळजी यांमध्ये स्त्री इतकी गुंतुन जाते की, आपल्या शारिरीक ,मानसिक तक्रारीकडे लक्ष देण्यास तिच्याकडे वेळच राहत नाही.कुटुंबातील पुरुष सदस्यांनी तिच्या समस्येकडे लक्ष देणे आवश्यक आहे.चांगला पोष्टीक आहार, व्यायाम, चांगल्या सवयी,मानसिक ताणवातून मुक्तता आणि वेळेवर आरोग्याची तपासणी त्यानुसार वैद्यकीय सल्ल्यांची अंमलबजावणी यांवर व्यक्तीचे सदृढ आरोग्य अवलंबून असते.आधुनिक काळात महिला घराच्या बाहेर पडुन, नोकरी, व्यवसाय करुन आपले अस्तित्व निर्माण करत आहेत.परंतु यांमुळे त्यांच्या अरोग्याचे अनेक प्रश्न निर्माण होत आहेत.

PRINCIPAL
Bhai kishanrao Deshmukh
Jr. College. Chakur.

कामाचा अतिव्याप,कुटुंबाची जबाबदारी चूकीचा आहार-विहार, वेळेअभावी व्यायामाचा अभाव, समाजातील चूकीच्या रुढी-परंपरा, अंधश्रध्दा, वैद्यकिय सुविधांचा अभाव व महत्वाचे म्हणजे स्वत:च्या वैयक्तीक अरोग्याकडे दुर्लक्ष इ. कारणांमुळे महिलांचे अनेकविध आरोग्याचे प्रश्न निर्माण झाले आहेत.मधुमेहाचे प्रमाण, कर्करोग,गर्भाशयाचे विविध आजार,पित्ताशयातीलखडे,अर्धशिशी,संधीवात, मुत्रमार्गाचे संसर्गजन्य रोग इत्यादी आजारांचे प्रमाण दिवसें दिवस वाढत आहे.पोषण विरहित आहार,हिरव्या पालेभाज्यांचा कमी वापर,अधिक तेलकट,चरबीयूक्तपदार्थांचे अतिसेवन,शारिरीक श्रमांचा अभाव, बैठण जीवनपध्दती तसेच सौदर्यासंबंधी चूकीच्या संकल्पना,उशीरा होणारे विवाह,मानसिक ताणतणाव इत्यादी गोष्टींमुळे नोकरी करणाऱ्या आणि नोकरी न करणाऱ्या म्हणजेच सर्वच महिलांचे

आरोग्याचे विविध प्रश्न आहेत.

नोकरी करणाऱ्या महिलांच्या प्रजनन विषयक विकारापासून ते मानसिक ताणतणाव, डिप्रेशन,उच्चरक्तदाब,मधूमेह,स्थुलता,सांध्याचे आजार, कॅक्सर, इत्यादी आरोग्याच्या समस्या उद्भवतात.वेगवेगळ्या जबाबदाऱ्या मध्ये अडकून पडलेल्या स्त्रीया आपल्या आरोग्याकडे मात्र अक्षम्य दुर्लक्ष करतात व शेवटी शरीर साथ देत नाही तेव्हा पश्चाताप करत बसतात म्हणून आता महिलांनी आपली मानसिकता बदलून आरोग्याबाबत जागरुक होणे गरजेचं आहे.

संपूर्ण राष्ट्रीय अरोग्याचा विचार करता महिलांचे आरोग्य या घटकाला त्यामध्ये अन्यसाधारण महत्व आहे.देशांतील महिलांचे आरोग्य चांगले राहिले तर त्याचा परिणाम निश्चितपणे देशाच्या सर्वागीण विकासावर होत असतो. आपल्या देशांतील महिलांचे आरोग्य मात्र चिंतनाची बाब बनली आहे.लहाणपणी मिळणारा योग्य पोषक आहार महिलांचे पुढील आरोग्य ठरवत आसतो.त्यासाठी महिलांमध्ये मोठ्या प्रमाणावर आरोग्यविषयक जागृती निर्माण करावी लागेल. कुटुंबातील मुख्य स्त्रीचे आरोग्य जर उत्तम असेल तर ती इतरांकडे नीट लक्ष देऊ शकते. परंतु तीच स्वत: शारीरीक समस्यांनी बेजार असेल तर ती इतरांकडे नीटपणे चांगले लक्ष देवु शकत नाही हा सर्वांचाच अनुभव आहे.अनेक महिलांची रोग अंगावर काढण्याची मानसिकता आसते तो अधिकच बळावला तरच त्या वैद्यकिय उपचार घेण्याचा विचार करतात.कधी-कधी उशीर झाला तर त्यांचा अकाली मृत्युही होऊ शकतो. म्हणून हे टाकण्यासाठी त्या दृष्टीने त्यांचे प्रबोधन होणे आवश्यक आहे.अनेक महिलांमध्ये स्थुलतेचे प्रमाण अधिक आहे तसेच अनेक महिला ॲनेमिया या आजाराने ग्रस्त आहे त्यांच्या शरीरात रक्त आली आवश्यक विचारांची कमतरता आहे.

स्त्रीयांच्या शरीरामध्ये जसे अनेक बदल होतात त्याचप्रमाणे त्यांच्या मानसिक स्थितीतही बदल होत असतात. उदा. मासिक पाळीची सुरुवात, गर्भधारणा, प्रसुती व काही विशिष्ट वयानंतर मासिक पाळी बंद होणे या टप्यांवर महिलांना विशिष्ट मानसिक आजार होतात.या काळात महिलांना कमीत कमी काळात मोठे मानसिक बदल सहन करावे लागतात.त्यामुळे त्यांची मानसिक स्थिती बिघडू शकते.अनेक स्त्रीया नैराश्य आजाराच्या बळी पडलेल्या दिसतात. आणि त्याचा परिणाम कौटोंबिक नाते संबंधावर व्यवसाय / नोकरीवर होताना दिसतो.मुलांच्या संगोपनासंदर्भात अनेक महिला मानसिक रित्या हतबल झालेल्या असतात.आपले बाळ अपंग, विकृत किंवा आजारी आहे. यांमुळे काही स्त्रीया इतक्या भ्रमिष्ट होतात की त्या स्वत:चे व बाळांचे बरे वाईट करण्याची प्रवृत्ती त्यांच्यात निर्माण होते.

पुरुषप्रधान पितृसत्ताक व्यवस्थेत स्त्री ही केवळ स्त्री आहे म्हणून तिच्या आरोग्यविषयक आणि व्यावसायिक गोष्टींकडे सोयीस्कर डोळेझाक केलेली आहे. एकुणच मानवी समाज पितृसत्ताक व पुरुषप्रधान आसल्याने स्त्री पुरुषांवर लिंगभेदाधिष्ठित संस्कार होतात.स्त्रीयांसाठी वेगळी आणि

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College
Chakur
413513

पुरुषांसाठी वेगळी नाती मुल्ये लादली जातात या विचारसरणीचा नोकरी करुन अर्थाजन करणाऱ्या स्त्रीयांनाही सहन करावा लागतो.समाजातील सर्व प्रकारच्या संस्थावर पुरुषांचे वर्चस्व आणि नियंत्रण आसल्याने महिलांसाठी घटनात्मक तरतुद असूनही त्यांना त्यांचे अधिकार मिळत नाहीत. शिक्षण आरोग्य, हिंसाचार इ. नोकरी करणाऱ्या महिलांचे सुध्दा अनेक शारिरीक व मानसिक आजार असतात.

सदरील शोधनिबंधात महिला डॉक्टरांचा अरोग्यविषयक आणि व्यावसायिक जीवनाबद्दल माहिती स्पष्ट करण्यात आला आहे.डॉक्टर महिलांचे सुध्दा अनेक आरोग्यविषयक प्रश्न आहेत नाही असे नाही.त्यांच्या आरोग्यविषयक प्रश्नाविषयी त्यांच्याकडून माहिती जाणुन घेतली असता असे आढळून आले की कामाच्या अतिजास्त ताणामुळे,वरिष्ठांच्या वाईट वागणूकीमुळे महिला डॉक्टरांनासुध्दा अनेक प्रकारच्या मानसिक आजारांना सामोरे जावे लागते आहे.बाळंतपणाच्या काळात तसेच विशिष्ट वयानंतर या डॉक्टर महिलांच्याही काही आरोग्यविषयक समस्या आहेत हे दिसुन आले.

शोधनिबंधाचे उद्देश :

१. शासकिय दवाखान्यात नोकरी करणाऱ्या महिला डॉक्टरांच्या आरोग्यविषयक समस्यांचा शोध घेणे.

२. शासकिय दवाखान्यात नोकरी करणाऱ्या महिला डॉक्टरांच्या आरोग्यविषयक समस्यांच्या कारणांचा शोध घेणे.

शोधनिबंध विषयाचे गृहितकृत्य :

१. शासकिय दवाखान्यात नोकरी करणाऱ्या महिला डॉक्टरांचे विविध आरोग्यविषयक प्रश्न आहेत.

२. या नोकरी करणाऱ्या महिला डॉक्टरांना कामाचा अतिजास्त ताण तसेच वेळेअभावी वयक्तीक आरोग्याकडे लक्ष देता येत नाही.

संशोधन पध्दती

जे ज्ञात आहे त्यात भर टाकणे व अज्ञात आहे ते शोधुन काढण्यासाठीचे प्रयत्न म्हणजे संशोधन होय.यात जुन्या तथ्यांचे परीक्षण व नव्या तथ्यांचा शोध घेतला जातो अर्थात नव्याने उजेडात आलेल्या तथ्यांच्या आधारे प्रस्तापित स्वीकृत निष्कर्ष व सिध्दांत पुन्हा पाहण्यासाठी केलेली सखोल चिकित्सा म्हणजे संशोधन होय.संशोधन पध्दतीच्या अनेक पध्दती आहेत.प्रस्तुत शोधनिबंधासाठी विश्लेषणात्मक पध्दतीचा अवलंब करण्यात आला आहे.

PRINCIPAL
Bhai kishanrao Deshmukh
Jr. College, Chakur.

संशोधन आराखडा

प्रस्तुत शोधनिबंधासाठी महिला डॉक्टरांचे आरोग्य आणि व्यावसायीक जीवन या विषयांच्या अनुषंगाने वर्णनात्मक संशोधन आराखडा वापरला आहे.याचे कारण असे की, एखाद्या घटनेचे स्वरुप,

किंवा त्या घटनेची वस्तुस्थिती तिच्या मुळाशी असलेली कारणे व त्या घटनेचे परिणाम इ.बाबी शोधून काढण्यासाठी हा आराखडा महत्वाचा ठरतो म्हणून वर्णनात्मक संशोधन आराखडयाची निवड केली आहे.

तथ्य संकलनांची साधने :-

कोणत्याही प्रकारचे संशोधन करताना तथ्य संकलनाचा वापर करावा लागतो.यासाठी, मुलाखत,अनुसूची, निरीक्षण, सर्वेक्षण इ.साधनांचा वापर केला जातो. प्रस्तूत अध्ययनासाठी विषयांच्या अनुषंगाने दुय्यम स्त्रोतांचा उपयोग करून प्रकाशित झालेले ग्रंथ, भाषणे, दैनिक, मासिक इ.चा वापर केला आहे.

संशोधनाची व्याप्ती व मर्यादा :-

कोणत्याही प्रकारचे संशोधन करताना त्या विषयासंबंधीचे समग्र अध्ययन किंवा सर्व पैलूचा अभ्यास करणे संशोधनासाठी सोयीचे नसते कारण त्यासाठी लागणारा कालावधी, त्यात होणारे परिवर्तन यांची मर्यादा असते. प्रस्तुत अध्ययनात फक्त शासकिय दवाखान्यात नोकरी करणा-या डॉक्टर महिलांच्या काही आरोग्यविषयक समस्यांची चर्चा केली आहे.ही चर्चा करण्यासाठी प्राथमिकतथ्य संकलनाच्या आधारे प्राप्त केलेल्या माहितीचा वापर केला आहे.ही माहिती सारणीच्या द्वारे खालीलप्रमाणे स्पष्ट केली आहे.

तक्ता क्रमांक १

महिला डॉक्टरांच्या आरोग्याविषयक काही तक्रारी आहेत काय याविषयी

अ.क्र	उत्तरदात्यांचा प्रतिसाद	उत्तरदात्यांची संख्या	शेकडा प्रमाण
१	होय	२६४	८८
२	नाही	३६	१२
एकूण		३००	१००

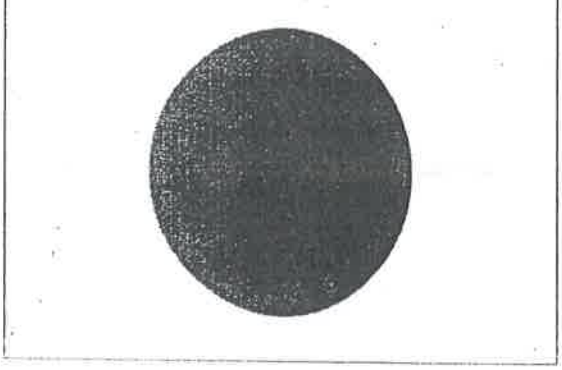

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College
Chakur 413513

उपरोक्त तक्ता क्रमांक १ मध्ये महिला डॉक्टरांच्या आरोग्याविषयक काही तक्रारी आहेत काय या विषयी माहिती स्पष्ट करण्यात आली आहे. एकूण ३०० डॉक्टर महिलांपैकी आपल्याला आरोग्यविषयक तक्रारी आहेत असे २६४ (८८.१%) महिलांनी सांगितले तर आपल्या आरोग्यविषयक तक्रारी नाहीत असे उत्तर ३६(१२%) महिला डॉक्टरांनी दिले आहे.यावरुन हे स्पष्ट होते की सर्वाधिक महिला डॉक्टरांना आरोग्यविषयक तक्रारी आहेत. बदलती जीवनपध्दती आली मानसिक ताण-तणाव यांमुळे आज बहुततेक सर्वच व्यक्तींच्या काहीतरी आरोग्याविषयक समस्या आहेत. कामाचा ताण, आर्थिक चणचण, कौटोंबिक कलह, वैवाहिक असमाधान या सारख्या अनेक कारणांमुळे आधुनिक समाजात विविध आजारांचे प्रमाण मोठ्या प्रमाणात वाढले आहे.

महिला डॉक्टरांचा कामाच्या वेळा, कामाचा ताण, वरिष्ठांचे दडपण कुटुंबातील कामे यांमुळे बहुतेक डॉक्टर महिलांना विविध आरोग्यविषयक तक्रारी आहेत. व्यक्तींचे सदृढ आरोग्य हे अनेक घटकांवर अवलंबुन आसते. त्याची रोगप्रतिकारक शक्ती, त्याला मिळण्धारा आहार, विहार, मानसिक समाधान, वैवाहिक सुख याबरोबरच त्याची दिनचर्या ही देखील व्यक्तीच्या आरोग्यावर परिणाम करत आहेत. कामाचा अतिव्याप आणि अनियमितपणा यांमुळे शरीरावर आणि मनावर वाईट परिणाम होत आसतो. शारिरीक श्रमापेक्षाही मानसिक श्रम (बौध्दीक कामे) व्यक्तीला अधिक थकवा आणतात त्यातुन अनेक मानसिक आजारांची निर्मिती होत असते. खालील सारणीमध्ये डॉक्टर महिलांना असलेल्या कामाच्या ओढाताणीचा त्यांच्या आरोग्यावर होणारा परिणाम स्पष्ट केला आहे.

तक्ता क्रमांक २

नोकरीच्या ओढाताणीचा त्यांच्या आरोग्यावर काही परिणाम होतो का याविषयी

अ.क्र	उत्तरदात्यांचा प्रतिसाद	उत्तरदात्यांची संख्या	शेकडा प्रमाण
१	होय	३००	१००
२	नाही	-	-
	एकूण	३००	१००

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur.

प्रस्तुत तक्ता क्रमांक २ मध्ये महिला डॉक्टरांवर नोकरीच्या ओढाताणीचा त्यांच्या आरोग्यावर काही परिणाम होतो का याविषयी माहिती स्पष्ट करण्यात आली नाही. याबाबत त्यावेळी महिला डॉक्टरांना विचारणा करण्यात आली त्यावेळी सर्वच ३०० (१००%) महिला डॉक्टरांनी त्यांच्या नोकरीच्या ओढाताणीचा त्यांच्या आरोग्यावर वाईट परिणाम होत असल्याचे सांगितले. नोकरी करणाऱ्या महिलांना दुहेरी भूमिकांना सामोरे जावे लागते. एक म्हणजे त्यांना घरातील सर्व जबाबदाऱ्या पार पाडाव्या लागतात आणि त्यानंतर त्यांची नोकरी सांभाळावी लागते यामुळे त्यांची मोठ्या प्रमाणात

दमछाट होते.कामाच्या अतिव्यापामुळे त्यांना त्यांच्या वैयक्तीक आरोग्याकडे लक्ष द्यायला वेळ नसतो. त्यामुळे त्यांच्या अनेक शारिरीक आणि मानसिक आरोग्याच्या तक्रारी असतात. परंतु त्या सहन करत महिला डॉक्टरांच्या आरोग्यावर वाईट परिणाम होतो हे यावरुन स्पष्ट होते.

नियमित व्यायाम हे एक चांगल्या सदृढ आरोग्याचे लक्षण आसते. नियमित व्यायाम केल्याने शारिरीक तंदरुस्ती राहते त्यामुळे चांगल्या आहाराबरोबरच उत्तम व्यायाम आवश्यक आसतो. परंतु कामाच्या अनियमित वेळा त्याच बरोबरच कुटुंबाच्या जबाबदाज्या यांमुळे नोकरी करणाज्या महिलांना आपल्या वैयक्तीक जीवनासाठी, आरोग्यासाठी वेळ मिळणे कठिण आसते. त्यामुळे पुरुषा पेक्षा महिला कमी प्रमाणात व्यायाम करताना दिसुन येतात.डॉक्टर महिलांच्या संदर्भातही हेच दिसुन आले आहे. त्यांना कामाच्या अतिरिक्त जबाबंदारीमुळे व्यायाम करण्यासाठी वेळ मिळत नाही त्यामुळे त्या नियमित व्यायाम करु शकत नाही.

तक्ता क्रमांक ३

महिला डॉक्टर नियमित व्यायाम करतात काय याविषयी

अ.क्र	उत्तरदात्यांचा प्रतिसाद	उत्तरदात्यांची संख्या	शेकडा प्रमाण
१	होय	२८	९.३३
२	नाही	२७२	९०.६७
एकूण		३००	१००

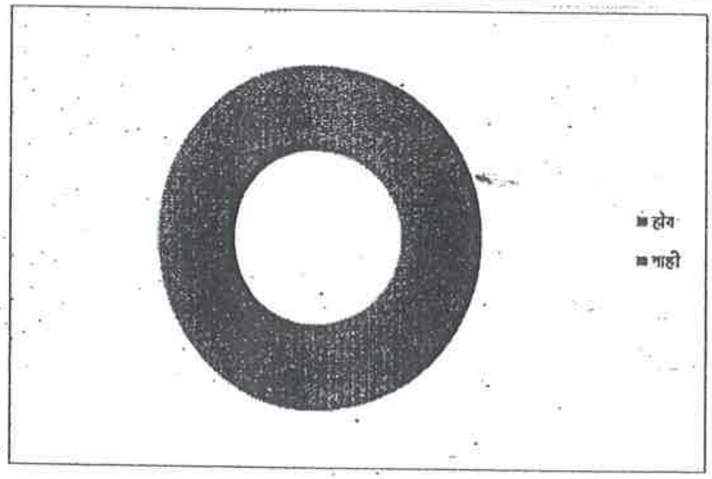

महिला डॉक्टर नियमित व्यायाम करतात काय या विषयी वरील सारणीमध्ये माहिती दर्शवण्यात आली आहे.मिळालेल्या माहितीप्रमाणे २७२ (९०.६७%) महिला डॉक्टर नियमितपणे व्यायाम करत नाहीत तर फक्त २८ (९.३३%) महिला डॉक्टर नियमितपणे व्यायाम करतात यावरुन हे स्पष्ट होते की सर्वाधिक महिला डॉक्टर नियमितपणे व्यायाम करत नाहीत.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

ज्या डॉक्टर महिला नियमितपणे व्यायाम करत नाहीत त्यांची कारणे जाणुन घेण्याचा प्रयत्न केला असता असे आढळुन आले की, या महिला डॉक्टरांना कामाचा अतिजास्त ताण असतो.कामाच्या वेळा या अनियमित असतात.तसेच त्यांना कुटुंबाच्या जबाबदाऱ्याही पार पाडाव्या लागतात त्यामुळे त्यांना व्यायाम करण्यासाठी वेळ मिळत नाही.

तक्ता क्रमांक ४

मानसिक आरोग्य सदृढ राहण्यासाठी महिला डॉक्टर कोणकोणत्या गोष्टी करतात याबाबतचे विवेचन

अ.क्र	उत्तरदात्यांचा प्रतिसाद	उत्तरदात्यांची संख्या वारंवारीता	शेकडा प्रमाण
१	वाचन करतात	२३२	७७.३३
२	फिरायला जाणे	२८	९.३४
३	सांस्कृतीक कार्यक्रमात सहभाग	६७	२२.३३
४	आध्यात्मिक गोष्टी	१५३	५१

उपरोक्त तक्ता क्रमांक ४ मध्ये मानसिक आरोग्य सदृढ राहण्यासाठी महिला डॉक्टर कोणकोणत्या गोष्टी करतात याबाबतचे विवेचन करण्यात आले आहे. मानसिक आरोग्य चांगले राहण्यासाठी काही महिला वाचन करतात.त्याचप्रमाणे फिरायला जाणाऱ्या महिलांचे प्रमाण कमी आहे कारण ड्युटीमुळे त्यांना ते शक्य होत नाही. तसेच काही महिला सांस्कृतीक कार्यकमातही सहभाग घेत आसल्याने दिसुन आले आहे. तर काही डॉक्टर महिला या वाचन, फिरायला जाणे, विविध सांस्कृतीक कार्यक्रमातील सहभागाबरोबरच आध्यात्मिक गोष्टींही करतात असे निदर्शनास आले आहे.

यावरुन हे स्पष्ट होते की मानसिक आरोग्य चांगले राहण्यासाठी डॉक्टर महिला विविध प्रकारच्या गोष्ठी करतात. नेहमीच शरीरामध्ये होणारे बदल यांमुळे महिला सतत बैचन आसतात. त्याचा परिणामं त्यांच्या मानसिक आरोग्यावर होत असतो.मानसिक आरोग्याच्या बाबतीत पुरुषांच्या तुलनेत महिलांची संख्या दुप्पट आहे. दुर्देवाची बाब म्हणजे घराबाहे काम करणाऱ्या अगदी सरकारी नोकरी करणाऱ्या महिलांनासुध्दा मानिसिक आजार आसतात. २०१२ मध्ये एक अहवाल प्रकाशित झाला होता. त्यानुसार सुमारे ५७% महिला मानसिक विचारांना बळी पडतात. जागतिक आरोग्य संघटनेच्या मतानुसार दर पाच महिलांमागे एक महिला आजारी दर बारा पुरुषामागे एक पुरुष मानसिक आजाराने त्रस्त आहेत. आपल्या देशातील ५०% लोकसंख्या कोणत्याना कोणत्या मानसिक आजारांनी ग्रस्त आहेत. (मधुरा कुलकर्णी (लेख) दैनिक ऐक्य दि. ६ फेब्रुवारी २०१५ मानसिक

PRINCIPAL
Bhai kishanrao Deshmukh Sr. College, Chakur.

अनारोग्याशी महिलां वर्गाचा लढा.

समाजामध्ये महिलांशी होणारा भेदभावपूर्ण व्यवहार, घरातील व घराबाहेरील हिंसा यामुळे महिला मानसिक रुग्ण बनत आहेत. मानसिक आरोग्य केवळ अज्ञानी, अशिक्षित, आर्थीक दुष्ट्या कमकुवत महिलांनाच आहे असे नव्हे तर सुमारे ८०% महिला ज्या नोकरी करतात तेथे त्यांना घर आणि नोकरी या दोन्ही जबाबदाऱ्या पार पाडण्याचा दबाव त्यांना नैराध्य आणि मानसिक आजार निर्माण करण्यास जाबाबदार ठरतो.

तक्ता क्रमांक ५

महिला कर्मचाऱ्यांना (डॉक्टर महिला) त्या ज्या ठिकाणी काम करतात तेथे त्यांना कोणत्या समस्या येतात याबाबत माहिती

अ.क्र	समस्येचे स्वरूप	उत्तरदात्यांची संख्या वारंवारीता	शेकडा प्रमाण
१	व्यवस्थित सहकार्य मिळत नाही	२१३	७१
२	कामाचा अतिजास्त व्याप	२४८	८२.६६
३	तक्रारीकडे करतो जाणीवपुर्वक दुर्लक्ष केले जाते	२७३	९१
४	वरिष्ठांच्या आपमानास्पद वागणूकीचा त्रास	२७९	९३

वरील तक्त्यामध्ये महिला कर्मचाऱ्यांना (डॉक्टर महिला) त्या ज्या ठिकाणी काम करतात तेथे त्यांना कोणत्या समस्या येतात या बाबत माहिती दर्शवण्यात आली आहे. महिला कर्मचाऱ्यांना कामाच्या ठिकाणी अनेक अडचणी किंवा समस्या येतात. याबाबत महिला डॉक्टरांना प्रश्न विचारण्यात आला त्यावेळी २१३ (७१%) महिला डॉक्टरांनी आपल्याला व्यवस्थित सहकार्य मिळत नाही असे सांगितले. तर २४८ (८२.६६%) महिला डॉक्टरांनी आपल्याला कामाचा अतिजास्त व्याप, अतिरिक्त ताण असल्याची समस्या नोंदवली तसेच आम्ही कामाच्या संदर्भात व इतर काही गोष्टींच्या तक्रारी करतो तर त्याकडे जाणीवपुर्वक दुर्लक्ष केले जाते असे उत्तर २७३ (९१%) महिला डॉक्टरांनी दिले आहे.त्याचबरोबर महिला डॉक्टरांनी त्यांचे जे वरीष्ठ अधिकारी असततात त्यांच्याकडून अपमानास्पद वागणूक मिळते.त्यांना सतत वरीष्ठांकडून टोमणे मारले जातात.त्यांना टोचून बोलले जाते.किंवा काही प्रसंगानी त्यांना त्यांच्या लैंगिक अत्याचाराला सुध्दा बळी पडावे लागते.अशावेळी अनेक मानसिक समस्येला, ताण-तणावाला या महिला कर्मचाऱ्यांना तोंड द्यावे लागते. आपल्याला वरिष्ठांच्या

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College * Chakur 413513

आपमानास्पद वागणूकीचा त्रास होतो किंवा हा प्रश्न आपल्याला सतत सतावतो आहे अशा स्वरुपाची प्रतिक्रीया सर्वाधिक महिला डॉक्टरांनी (९३%) व्यक्त केली आहे.यावरुन हे स्पष्ट होते की,महिला डॉक्टर कर्मचाऱ्यांना त्या ज्या ठिकाणी काम करतात तेथे अनेकविध समस्यांना तोंड द्यावे लागते. परंतु त्याबाबत या महिला डॉक्टर ज्या तक्रारी करतात त्याकडे फारसे लक्ष प्रशासन देत नाही. त्यामुळे निमूटपणे या महिला डॉक्टरांना विविध समस्येला सामोरे जावे लागते.

तक्ता क्रमांक ६

कामाच्या ठिकाणी महिला डॉक्टर कर्मचाऱ्यांना लैंगिक अत्याचाराला बळी पडावे लागते काय या संदर्भात माहिती

अ.क्र	उत्तरदात्यांचा प्रतिसाद	उत्तरदात्यांची संख्या	शेकडा प्रमाण
१	होय	२६८	८९.३३
२	नाही	३२	१०.६७
एकूण		३००	१००

उपरोक्त सारणीमध्ये कामाच्या ठिकाणी महिला डॉक्टर कर्मचाऱ्यांना लैंगिक अत्याचाराला बळी पडावे लागते काय या संदर्भात माहिती दर्शवण्यात आली आहे.मिळालेल्या माहिती प्रमाणे ३०० महिला डॉक्टरांपैकी २६८ महिलांना या प्रश्नांचे होय असे उत्तर दिले आहे तर ३२ (१०.६७%) महिला डॉक्टरांनी नाही असे उत्तर दिले आहे.यावरुन निष्कर्ष निघतो की, कामाच्या ठिकाणी महिला कर्मचाऱ्यांवर विविध स्वरुपात लैंगिक आत्याचार किंवा लैंगिक शोषण होत नसते.

तक्ता क्रमांक ७

डॉक्टर महिला त्यांच्या वरिष्ठांच्या वागणूकी बाबत समाधानी आहेत काय याबाबत

अ.क्र	उत्तरदात्यांचा प्रतिसाद	उत्तरदात्यांची संख्या	शेकडा प्रमाण
१	होय	-	-
२	नाही	३००	१००
एकूण		३००	१००

PRINCIPAL
Bhai kishanrao Deshmukh
Jr. College, Chakur.

डॉक्टर महिलांना त्या ज्या ठिकाणी काम करतात तेथे त्यांना त्यांच्या वरीष्ठांकडून कशा स्वरुपाची वागणूक मिळते किंवा या डॉक्टर महिला त्यांच्या वरिष्ठांच्या वागणूकी बाबत समाधानी आहेत काय या बाबत महिला डॉक्टरांना प्रश्न विचारण्यात आला तेव्हा सर्व १००% प्रतिसादकांनी आपन आपल्या वरीष्ठाच्या वागणूकीबाबत असमाधानी आल्यो सांगितले. यावरुन हे स्पष्ट होते की

डॉक्टर महिला त्यांच्या वरीष्ठांच्या वागणूकीबाबत असमाधानी आहेत. आपण आपल्या वरीष्ठांकडून त्यांच्या वागणूकी बाबत समाधानी का आहेत याची कारणे जाणून घेतली असता असे आढळून आले की त्यांना वरीष्ठांकडून अपमानास्पद वागणूक मिळते. त्यांच्यावर अतिरिक्त कामाचा बोजा लादला जातो. त्यांना टोमणे मारले टोचून बोलणे, पानउतारा करणे अशा गोष्टी त्यांच्या बाबत होत राहतात त्यामुळे या महिला डॉक्टर असमाधानी आसल्याचे दिसून आले.

समारोप /निष्कर्ष

महिला डॉक्टरांच्या आरोग्यविषयक माहितीमध्ये प्रामुख्याने असे आढळून आले की, बहुसंख्या महिला डॉक्टरांना आरोग्याच्या विविध तक्रारी आहेत. नोकरी व कुटुंबात दोन्ही जबाबदाऱ्या डॉक्टर महिलांना सांभाळाव्या लागतात.त्यामुळे या ओढाताणीचा गंभीर परिणाम त्यांच्या आरोग्यावर होतो. आपल्या वैयक्तीक आरोग्याकडे लक्ष देण्यास त्यांना वेळ मिळत नाही.त्यामुळे अनेक डॉक्टर महिला नियमितपणे आणि रात्रपाळीच्या सुध्दा असतात.महिला डॉक्टर संतुलित आहार मात्र नियमितपणे घेतात असे आढळून आले आहे. महिला डॉक्टर या ठिकाणी काम करतात तेथील वातावरण हे कमी अधिक प्रमाणात चांगले किंवा साधारण स्वरुपाचे दिसून आले मात्र काही ठिकाणी कामाच्या ठिकणचे वातावरण हे वाईटसुध्दा पाहायला मिळाले. कामाच्या बाबतीत महिला डॉक्टरांना त्यांचे वरीष्ठ कशा प्रकारची वागणूक देतात या संदर्भात असे आढळून आले की वरीष्ठांकडून त्यांना अपमानास्पद स्वरुपाची वागणूक मिळते त्यामुळे सर्वच डॉक्टर महिला त्यांच्या वरीष्ठांच्याकडून मिळाणाऱ्या वागणूकी बद्दल असमाधानी आहेत.आपले व्यावसायिक प्रश्न मार्गी लागावेत म्हणून बहुतेक महिला डॉक्टर कर्मचारी या त्यांच्या व्यावसायिक संघटनांच्या पदाधिकारी किंवा किमान सदस्य तरी असलेल्या आढळून आले आहेत. सर्वच १००% महिला डॉक्टरांच्या मते त्या ज्या ठिकाणी काम करतात तेथे महिला तक्रार निवारण समिती आहे, महिला डॉक्टर आपल्या शारिरीक स्वास्थाबाबत जागरुक आहेत असे दिसून आले. मानसिक आरोग्य चांगले राहावे म्हणून त्या दर्जेदार स्वरुपाचे मनोरंजनात्मक व विचारप्रषण साहित्याचे वाचन करतात तसेच वेळ मिळेल तेव्हा फिरायला जातात.त्याचप्रमाणे अध्यात्मिक गोष्टींचाही आधार घेतात.सांस्कृतीक उपक्रमातही काही महिलांचा सहभाग दिसून आला आहे.

इतर महिला कर्मचाऱ्यांच्या कामाच्या ठिकाणी ज्या समस्या आहेत त्याच समस्या संबंधित महिला डॉक्टरांच्याही आहेत.कारण त्यांना कामाच्या ठिकाणी असहकार्य, अतिरिक्त काम किंवा जबाबदाऱ्या त्यांच्या तक्रारीकडे दुर्लक्ष व वरिष्ठांची अपमानजनक वागणूक अशा विविध समस्यांचा समान करावा लागतो. विशेषन महिलांवरती होणारा लैंगिक अत्याचार हा कमी अधिक प्रमाणात या डॉक्टर महिलांवरही होतो. त्यांना वेगवेगळ्या प्रकारे लैंगिक अत्याचाराला समोरे जावे लागते. पदोन्नतीमध्ये इतर कर्मचाऱ्यांप्रमाणे यांनाही विविध अडचणी येतात.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College
Chakur
413513

एकंदरीत महिला डॉक्टरांचे आरोग्यविषयक याची आरोग्य विषयक व्यावसायिक जीवन हे कष्टमय आहे. एकाच वेळी दोन पातळ्यांवरती (कुटुंब आणि नोकरी) काम करावे लागत असल्याने त्यांना त्यांच्या वैयक्तीक आयुष्यासाठी वेळ मिळत नाही. त्यामुळे विविध आजारांना त्यांना तोंड द्यावे लागते.

संदर्भ सूची :-

१. भारतीय स्त्रीयोंकी समस्या-विरेंद्र-प्रकाश शर्मा- पंचशील प्रकाशन, जयपूर.
२. परदेशी प्रतिमा, 'डॉ.आंबेडकर आणि स्त्रीमुक्ती' सावित्रीबाई फुले प्रकाशन पुणे.
३. गाडगीळ स.रा. 'लोकायत' लोकवाङ्मय गृह मुंबई.
४. साळुंके आ.ह. हिंदू संस्कृती आणि स्त्री लोकवाङ्मय गृह मुंबई
५. मोरे दिनेश 'शिवरायांचा स्त्रिविषयक दृष्टीकोन', चिन्मय प्रकाशन, औरंगाबाद,
६. राजु रेखादेवी 'स्टेटस ऑफ वुमेन' दास्ताने रामचंद्र आणि कंपनी पुणे
७. अंजली किर्तने : डॉ. आनंदीबाई जोशी काळ आणि कर्तृत्व, मॅजेस्टिक प्रकाशन, मुंबई
८. काशीबाई कानिटकर,सरोजनी वैद्य (सींपा.) - आत्मचरित्र आणि चरित्र, वरदा प्रकाशन पुणे.
९. प्रतिभा रानडे - स्त्री प्रश्नांची चर्चा : एकोणिसावे शतक - पद्मगंधा प्रकाशन,पुणे.
१०. डॉ. पु.ल.भांडारकर 'सामाजिक संशोधन पध्दती' महाराष्ट्र ग्रंथनिर्मिती मंडळ, नागपूर.
११. श.नां.घाटोळे - 'समाजशास्त्रीय संशोधन तत्त्वे आणि पध्दती' मंगेश प्रकाशन, नागपूर.
१२. डॉ. कऱ्हाडे बी.एम., 'शास्त्रीय संशोधन पध्दती' पिंपळापुरे प्रकाशन, नागपूर.
१३. गुरुनाथ नाडगोंडे 'सामाजिक संशोधन पद्धती' साईनाथ प्रकाशन, नागपूर.

PRINCIPAL
Bhai kishanrao Deshmukh
Jr. College, Chakur.

IMPACT FACTOR: 5.61

LangLit

An International Peer-Reviewed Open Access Journal

2020 (28)

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

DISCRIMINATION AND MARGINALIZATION IN MAHESH DATTANI'S PLAYS *TARA* AND *BRAVELY FOUGHT THE QUEEN*

DR. S. L. JADHAV
Department of English
Bhai Kishanrao Deshmukh
Mahavidyalaya, Chakur

ABSTRACT:

Mahesh Dattani is an experimental playwright who has made several experiments in the Indian theatre. He has covered several social issues existed in the contemporary society in his plays. Tara and Bravely Fought the Queen are celebrated plays of Mahesh Dattani. Tara in the play Tara and Baa, Dolly and Alka in the play Bravely Fought the Queen are subjects to marginalization and discrimination. Tara does not get justice under the roof of her own father. Her father Mr. Patel is more concerned about the future of his son. Bravely Fought the Queen explores painful condition of the women in the Trivedi family who are marginalized and discriminated. The present paper aims at exploring discrimination and marginalization of women characters in Dattani's plays Tara and Bravely Fought the Queen

KeyWords: Discrimination, Marginalization, Siamese, Homosexuality, Conventional

Introduction:

Indian society is considered as one of the best societies in the world. It is based on the values which are guiding force for the humanity in the contemporary scenario. A close consideration of the society shows that it is influenced by the patriarchal psychology for ages together. In this modern age also, women are victims of marginalization and discrimination. The playwrights like Rabindranath Tagore, Sri Aurobindo, Girish Karnard, Vijay Tendulkar, Badal Circar, Mahesh Dattani etc. have made an attempt to present the afflictions of Women in Indian theatre. Mahesh Dattani is one of the leading playwrights in the contemporary Indian Drama in English who has made an attempt to present the pathetic condition of women in the contemporary society. The present paper presents marginalization and discrimination of women in Mahesh Dattani's plays *Tara* and *Bravely Fought the Queen*

Marginality and Discrimination in the Indian Society:

The term 'marginality' is understood as prevention of an individual from access to resources, assets, services, and the freedom of choice and self progression. Initially, the term was used for the people who were socially kept aside in terms of identity, place and voice against injustice. The individuals or group of people with this identity are known as marginalized. Especially, women in the Indian society have been given a secondary status. They have been victims of marginality and discrimination for centuries together.

Indexed: ICI, Google Scholar, Research Gate, Academia.edu, IBI, IIFL, DRJI

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
Jr. College, Chakur.

IMPACT FACTOR – 5.61 LangLit ISSN 2349-5189
An International Peer-Reviewed Open Access Journal

Marginalization of Women Characters in *Tara* and *Bravely Fought the Queen*:

The plays of Mahesh Dattani *Tara* and *Bravely Fought the Queen* depict patriarchal psychology existed in the Indian society for ages together. The desires of the women are neglected. Women have been exploited for no offence. Such injustice against women should be taken seriously and it should be condemned. There is a need of gender sensitization through which a sense of equality for male and female can be developed. Marginality and discrimination are some of the root causes of violence and injustice against women.

Mahesh Dattani has presented the plight of women in the modern Indian society through his play *Tara*. Bharati and Tara are the major female characters in the play. There is a patriarchal setup in the play and women characters in the play *Tara* are puppets in the hands of males in their respective families. Tara is the central character in the play therefore the play is named after her. In the play Bharati is the mother and Tara is a daughter. Both of these females have no freedom of choice under the roof of their own house. Tara and Chandan are born as Siamese children with three legs. Tara's politically influential grandfather influences the surgery by bribing to Dr. Thakkar. He wants to make Chandan his heir and is extremely desirous to see his successor standing on two legs. Despite of all the medical reports in favour of Tara, the second leg is planted on the body of Chandan which has proved to be fatal for both the children. This unjust surgery has left both the children crippled for life because the second leg did not flourish on the body of Chandan. Through the example of Tara, Mahesh Dattani has presented the truth of child abuse existed in the Indian society. He mentioned in one of his interviews with Lakshmi Subamanyam as follows:

I see *Tara* as a play about the male self and female self. The male self is being preferred in all cultures. The play is about the separation of self and the resultant angst.

(Subramanyam, Lakshmi : 2002)

In this process of surgery, Tara has been marginalized by her grandfather and mother. They give preference to the male child and let the female child to suffer for life. This decision of Bharati and her father shows marginalization of Tara in the play. Here, Bharati is shown helpless under the influence of patriarchal psychology. She sacrifices her love and affection for Tara suffers for this throughout her life. On the other hand, Mr. Patel is unhappy with Bharati because he thinks that Bharati and her father took decision of surgery without taking him in confidence. Chandan is favoured in the surgery and Tara has become victim of gender discrimination.

The play *Bravely Fought the Queen* depicts the marginalization of the female characters in the Trivedi family. These females are the suffering figures and try to raise their voice against the injustice done to them by their male counterparts. They have been suffering figures till the last scene of the play. Baa is the senior female character in the play who is bed ridden and living with the painful memories of her married life. She was never treated as an equal partner by her husband. She was beaten mercilessly by her husband whenever he lost temper. The same patriarchal mentality is found in Jiten and Nitin, the sons of Baa. They also do not consider the emotions of their female counterparts, Dolly and Alka. They are not faithful to their wives. The females in the Trivedi family are treated as objects of pleasure.

Dolly delivers child prematurely due to her husband's violence with her. Alka has been marginalized by her husband and own brother, Praful. Dolly and Alka gather courage out of utter humiliation by their husband and at the end of the play they emerge as a strong women and husbands are shown completely defeated. The playwright has explored the pathetic condition of the females, in the educated family residing in the metropolitan city, with the reference of the Trivedi family.

Discrimination Reflected in the Plays *Tara* and *Bravely Fought the Queen*:

Indian society has patriarchal tradition that prefers male child to the female child. Traditionally, it is believed that one gets salvation through baby boy. Even parents do discrimination among children and do not provide equal opportunities to them.

Discrimination in the Play *Tara*:

Tara is one of the popular plays of Mahesh Dattani that exhibits the issue of discrimination existed in the Indian Society. Tara has been a victim of discrimination on the basis of gender and sex. Being baby girl, she has been given secondary place under the roof of her own father. Her father has several dream plans for his son but has no plan for the better future of his daughter. The first discrimination with Tara can be noticed in the physical separation of the children. Her grandfather influenced surgery with his position and money. He was desirous to see his heir standing on two legs therefore he bribed Dr. Thakkar to plant third leg on the body of Chandan (baby boy) neglecting all the medical reports in favour of Tara (baby girl). Her mother also agreed to the plan of her father. The third leg could not be survived on the body of Chandan and as a result both the children left crippled for life. It is obvious that preference is given to the baby boy over the baby girl in the Indian society and Tara is not exception for this tradition. It is same situation in all communities in Indian society. Here, playwright has presented this age long fact in the play *Tara*. Once Mahesh Dattani mentioned in his interview with Subramanyam, Laxmi as

I see *Tara* as a play about the male self and female self. The male self is being preferred in all cultures. The play is about the separation of self and the resultant angst. (Subramanyam, Laxmi: 2002)

Mahesh Dattani has presented helplessness of women in our society through the characters of Tara and Bharati. The play is about Siamese twins a baby boy and a baby girl. The patriarchal culture favours baby boy and ignores the human right of a baby girl. The twins had three legs and the major vein of the blood supply was on the girl's side. All the medical reports about leg transplantation were in favour of girl child but the baby boy was favoured during surgery. This injustice has been done on the sexual ground. Age long antipathy about the girl child in Gujarati community is presented through the expression of Roopa as follows:

ROOPA: Since you insist, I will tell you. It may not be true. But this is what I have heard. The Patels in the old days were unhappy with getting girl babies – You know dowry and things like that so they used to drown them in milk. (Dattani, Mahesh: 349)

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513
PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh Jr. College, Chakur

Tara is shocked to listen to this and she asked with surprise 'in milk'. (Dattani, Mahesh: 349) she continued "ROOPA: So when people asked about how the baby died, they could say that she chocked while drinking her milk." (Dattani, Mahesh: 349). Indian society is male oriented therefore males are always given superiority over females. Sudhir Kakar comments in this regard as:

It is to be noted that in the Indian tradition, a mother earns her identity through her son and he would be her economic support. It is the son who guarantees performance of the rituals prescribed for salvation. (Kakar, S.:79)

It is deeply rooted in the Indian psyche that without son one does not get salvation so more importance is given to the baby boy. Here, in the case of Tara and Chandan, the same mentality works. Tara's human rights are denied by her own family members.

Discrimination in the Play *Bravely Fought the Queen*:

Bravely fought the Queen is Dattani's popular play which shows discrimination of the women folk in so called educated urban society. All the women characters in the play have been marginalized and discriminated in the patriarchal system. They try to find solace in their lives by raising voice against injustice done to them. The play presents sufferings of women in the Trivedi family. Women in the Trivedi family have been victims of cruelty of their husbands. Baa, the senior member of the family is living with the bitter memories of her husband who misbehaved with her throughout her life. Dolly and Alka are having the same experience of their male counterparts. The playwright has expressed his concern about the exploitation of the women in the educated families through the pathetic condition of the female characters in the play *Bravely Fought the Queen*. Dolly has delivered her daughter in premature stage because of Jiten's cruelty with her. Alka becomes alcoholic out of frustrated married life. She reveals the motive of her brother behind her marriage with Nitin. Walling Michael observes in this connection as:

By exploiting layer upon layer of performance, of unreality. Mahesh allowed his actress a route to emotion in its rawest form; the pain, the anguish in the blood-knot of the family which is his constant theme. (Walling, Michael: 230)

All the female characters in the play are suffering figures. They are discriminated as women strata and equal rights are denied by their male counterparts. They are subject to the domestic violence. Baa had been victim of gender discrimination and violence of her husband. There was no conjugal love in her life. She was beaten regularly by her husband. She remembers the cruelty of her husband as follows:

BAA: You hit me? I only speak the truth and you hit me? Go on. Hit me again. The children should see what a demon you are. Aah! Jitu! Nitin! Are you watching? See your father! (Jerks her face as if she's been slapped) No! No! Not on the face! What will the neighbor say? Not on the face. I beg you! Hit me but on … aaah! (Covers her face weakly and scream turns silent and the light on her fades out) (Dattani, Mahesh: 278)

The above expression of Baa denotes her sufferings at the hand of her husband. She was beaten before her innocent sons and at the same time she would request her husband not to hit on the face. Later on, Jiten the elder son of Baa follows the footsteps of his father. He does not show sympathy for his pregnant wife Dolly. He beats her during her pregnancy. Dolly remembers the cruelty of her husband as:

DOLLY: And you hit me! Jitu, you beat me up! I was carrying Daksha and you beat me up! (Dattani, Mahesh: 311)

Dolly's husband Jiten is cruel, egoistic and humiliates his wife every now and then. There is no conjugal love between Dolly and Jiten. He is not loyal to his wife. It is not well adjusted couple with mutual understanding. The third female character in the play is Alka who is facing the same fate. Her husband Nitin is more affectionate towards male than his wife. He is homosexual therefore he does not treat her wife as an equal partner of life. This couple has no child. Nitin is disloyal to Alka. This frustrated marital life makes Alka addicted. She is not only victimized by her husband but also her brother. She was brutally beaten by her brother for no severe offence. She remembers:

ALKA: ... I came home from school with the neighbour's son on his scooter instead of walking with you. I told him to drop me before our street came. He didn't understand and dropped me right at our doorstep. Praful saw. He didn't say a word to me. He just dragged me into the kitchen. He lit the stove and pushed my face in front of it! I thought he was going to burn my face! He burnt my hair. I can still smell my hair on fire. (Dattani, Mahesh: 2[illegible])

The above expression of Alka denotes her sufferings at the hand of her own brother. It is an outcome of discrimination. Alka had not committed any offence, she had only sought lift from her neighbour's son. Thus, the play depicts the exploitation of women in multiple ways by the patriarchal males in Indian society.

Conclusion:

Tara in the play *Tara* is the victim of circumstances. She is marginalized and faces discrimination right from her childhood. She is given unequal treatment under the roof of her own father. The passion of grandfather to see Chandan standing on two legs results into Tara's injustice with Tara. Her mother's approval for the surgery shows impact of patriarchal psychology. All the female characters in the play Bravely Fought the Queen are examples of marginality and discrimination.

REFERENCES:

1. Dattani, Mahesh: *Collected Plays*. New Delhi: Penguin books, 2000
2. Kakar, Sudhir. *The Indian Psyche*, New Delhi: Oxford university press, 2002
3. Subramanyam, Laksmi, *Muffled Voices: Women In Modern Indian Theatre*. New Delhi: Har – Anand Publication (p) Ltd, 2002.
4. Walling, Michael; "A Note on The Play", *Bravely Fought the Queen*. In *Collected Plays* of Mahesh Dattani, New Delhi: Penguin Books, 2000

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
Jr. College, Chakur

30 29 June-20 to Nov 20

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No.
1	Green Marketing - An Overview **Sunil V. Devhade**	1
2	Retail Banking in India - An Overview **Vasanta Vithoba Aru**	9
3	Contribution Of Horticulture In Indian Economy **Dhairyashil B. Khamkar**	16
4	Coetzee's Waiting for the Barbarians: A Postcolonial Analysis **Magdum Mainodin Bidre**	20
5	Feminine Consciousness and Transformation of Characters in Manju Kapur's Difficult Daughters **B. S. Jambharunkar**	25
6	Exploration of Self Physical and Psychological Conflictin Anita Desai's Fire on the Mountain **S. B. Deshmukh**	30
7	Flying (Volant) Mammals and Adaptaion **Dr. Mandakini M. Thorat**	35
8	लातूर जिल्ह्यातील अध्यापक महाविद्यालयातील मराठी अध्यापन पध्दती असणाऱ्या शिक्षक प्रशिक्षणार्थ्यांची कविता अध्यापनातील अभिरुची एक अभ्यास **डॉ. सौ. एस. वी. सारंग, श्री. एम. ए. शेख**	40
9	आधुनिक महाराष्ट्राचे शिल्पकार - यशवंतराव चव्हाण **उषा यशवंतराव माने**	44
10	गर्भवती स्त्रीयांच्या योग्य आहार प्रमाणबध्दतेचा अभ्यास विशेष संदर्भ पिंपरी (बु.) ता. परळी वै., जि. बीड **अरुणा वाळके**	48
11	२००० नंतरचे बदलते वाङमय प्रवाह : आदिवासी कथा **श्याम मु. जाधव**	53
12	महात्मा फुले यांचे सामाजिक तत्वज्ञान **डॉ अशोक भोसले**	58

PRINCIPAL
Bhai kishanrao Deshmukh
Jr. College, Chakur

IMPACT FACTOR 6.20

ISSN 2250-169X

International Registered & Recognized
Research Journal Related to Higher Education for all Subjects

VISION RESEARCH REVIEW

UGC APPROVED, REFEREED & PEER REVIEWED RESEARCH JOURNAL

Issue - XIX, Vol. - VI
Year-X, Bi-Annual(Half Yearly)
(June 2020 To Nov. 2020)

Editorial Office :
'Gyandev-Parvati',
R-9/139/6-A-1,
Near Vishal School,
LIC Colony,
Pragati Nagar, Latur
Dist. Latur - 413531.
(Maharashtra), India.

Contact : 02382 -241913
9423346913 / 7276301000
9637935252 / 9503814000

E-mail :
interlinkresearch@rediffmail.com
visiongroup1994@gmail.com
mbkamble2010@gmail.com

Published By :
Jyotichandra Publication
Latur, Dist. Latur - 413531 (M.S.)

Price : ₹ 200/-

CHIEF EDITOR

Dr. Balaji G. Kamble
Professor & Head
Dept. of Economics
Dr. Babasaheb Ambedkar College
Latur, Dist. Latur. (M.S.)India.

SPECIAL EDITOR

Dr. E. Sivanagi Reddy
'Sthapathi'
Dept. of Archaeology & Museums
Hyderabad (A.P.)

EXECUTIVE EDITORS

Dr. Sachin Napate
Pune Dist. Pune (M.S.)

Verena Blechinger Talcott
Director, Dept. of History
& Cultural Studies University of Berlin
Berlin (Germany)

Michael Strayss,
Director
International Relations & Diplomacy
Schiller International University
Paris (France)

Dr. Deelip S. Arjune
Professor Head Dept. of History
J. E. S. Mahavidyalaya
Jalna Dist. Jalna (M.S.)

Dr. Nilam Chhangani
Dept. of Economics
S.K.N.G College
Karanja Lad, Dist. Washim (M.S.)

Dr. Rajendra R. Gawhale
Head Dept. of Economics
G. S. College
Khamgaon, Dist. Buldana (M.S.)

DEPUTY EDITORS

Dr. Rajendra Ganapure
Professor Head Dept. of Economics
S. M. P. Mahavidyalaya
Murum Dist. Osmanabad (M.S.)

Dr. B. K. Shinde
Professor Head Dept. of Economics
D. S. M. Mahavidyalaya
Jintur Dist. Parbhani (M.S.)

Dr. Vijay R. Gawhale
Head Dept. of Commerce
G. S. Mahavidyalaya
Khamgaon Dist. Buldana (M.S.)

Bhujang R. Bobade
Director Manuscript Dept.
Deccan Archaeological and Cultural
Research Institute Hyderabad (A.P.)

Dr. Mahadeo S. Kamble
Dept. of History
Vasant Mahavidyalaya
Kaij Dist. Beed (M.S.)

Dr. S. R. Patil
Professor Dept. of Economics
Swami Vivekanand Mahavidyalaya
Shirur Tajband Dist. Latur (M.S.)

CO - EDITORS

Dr. Allabaksha Jamadar
Professor Head Dept. of Hindi
B. K. D. College
Chakur Dist. Latur (M.S.)

Dr. Murlidhar Lahade
Dept. of Hindi
Janvikas Mahavidyalaya
Bansarola Dist. Beed (M.S.)

Dr. Shyam Khandare
Dept. of Sociology
Gondwana University
Gadchiroli Dist. Gadchiroli (M.S.)

Dr. M. Veeraprasad
Dept. of Political Science
S. K. University
Anantpur Dist. Anantpur (A.P.)

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

4

Coetzee's Waiting for the Barbarians: A Postcolonial Analysis

Magdum Mainodin Bidre
Department of English,
Bhai Kishanrao Deshmukh College,
Chakur, Dist. Latur

Research Paper - English

ABSTRACT

Colonialism is a type of domination in which political, racist, economic and cultural issues are imposed on the colonized groups through the medium of exploitation, degradation and torture. For centuries Western nations, their supreme position and imperial power, exploited the colonized economically and culturally by destroying their traditions and culture. The term 'postcolonial' was originally used by the historians to describe the period after colonization. This study focuses on J. M. Coetzee, one of the pioneers of South African literature, and his novel Waiting for the Barbarians (1980) as post-colonial literary texts.

Keywords: Post-colonialism, Colonialism, Imperial power, Barbarians etc.

Introduction:

Colonialism is a process during which dominant groups employ their supreme power and domination over the colonized people through the medium of exploitation, degradation and torture. In this respect, colonialism as stated by Bill Ashcroft (Ashcroft et al. 2000: 42), "is the system by which dominant groups in society constitute the field of truth by imposing specific knowledge, disciplines and values upon dominated groups". For the sake of constructing a national unity and consciousness, white colonial identity

PRINCIPAL
Bhai kishanrao Deshmukh
Jr College, Chakur.

and imperial powers exploited and violated the colonized people economically and culturally by disregarding their traditions, values, culture and replacing them with their own values. In relation to racist problems Ashcroft (Ashcroft, 46) states that "in colonies where the subject people were of a different race, or where minority indigenous peoples existed, the ideology of race was also a crucial part of the construction and naturalization of an unequal form of intercultural relations". Together with political and economic propagandas, literary representations also played an important role in the construction of imperialistic behaviors and ideas of colonial powers. After "the long and frequently bloody process of dissent, protest and rebellion to secure their independence" (Ashcroft et al., 2000: 50), colonial and postcolonial works came out as a result of the relationship between literature and history.

The term 'postcolonial' was originally used by the historians to describe the period after colonization. In literary criticism it has been used since the late 1970s to discuss the various cultural, political, and linguistic effects of colonialism. As a term, post-colonialism "has subsequently been widely used to signify the political, linguistic, and cultural experience of societies that were former European colonies" (Ashcroft, 186)

Published in 1980, Waiting for the Barbarians is J.M. Coetzee's third novel. After its publication, the novel received the James Tait Black Memorial Prize, the Geoffrey Faber Award, and the CNA Literary Prize in 1980. Referring to the Greek poet, Constantine P. Cavafy's poem with the same title, Waiting for the Barbarians (1904), Coetzee's novel, in general, tells about unknowable barbarians who never arrive or exist. The novel, in fact, does not give an explicit account of South African history but rather it is a successful allegorical representation of apartheid regime in any place in the world. The setting of the novel is an unspecified geographical place where the readers are told the story from the voice of an unnamed magistrate who serves as a binary model of self/ the other. The issues of colonizer/the colonized, torturer/tortured, self/the other are used recurrently in the novel. The title of the novel creates the sense of disturbance and pain. The novel opens with the arrival of Colonel Joll with a band of soldiers from the Third Bureau to declare their superiority over the invisible barbarians. In this respect, in the beginning of the novel, there is an encounter between the colonizer/colonized, and the

oppressor /oppressed.

The major plot of the novel is both related with the Empire's persistent efforts to construct a label (barbarians, foe, etc.) for the other and the colonized other's consistent resistance to such attempts. As the novel progresses, it becomes clear that the native folks of the area do not fit the role of "barbarian" and "foe" that the Empire has constructed for them. Refusing to be included in the history of imperial colonizer, throughout the novel, the colonized other attempts to remain as an absence, a lack and invisible in the colonial record of the Empire.

In order to prove its position as a superior and civilized nation and culture, Empire attempts to validate the existence of the native inhabitants of the area. In fact, since the barbarians are being awaited any time and everywhere in the town, in each reported attack or case of rape or plundering, they are immediately blamed for the illegal act- guilt, crime or burglary without any evidence. When the magistrate is sent to prison, a soldier talks about them as: "Barbarians, they cut away part of the embankment over there and flooded the fields. No one saw them" (Coetzee, 108).

Although the barbarians are nearly invisible in the area, the soldiers of the Empire degrade torture or suppress the inhabitants even the fishing folk, falsely believing that they are barbarians. Pursuing the barbarians to prove their colonial power over them, Colonel Joll and his soldiers capture twelve prisoners, believing that they are planning to attack the Empire. Colonel Joll exhibits the prisoners in the town square to prove the existence of barbarians: "Stooping over each prisoner in turn he rubs a handful of dust into his naked back and writes a word with a stick of charcoal. I read the words upside down: ENEMY . . . ENEMY . . . ENEMY . . . ENEMY." On the back of his prisoners, he writes the word "ENEMY" (Coetzee, 2004: 115) but the magistrate narrates that the marks left by the charcoal are being erased shortly after being inscribed. It proves that to erase the existence of the other in the history of imperial powers is impossible and this is the result of nameless fear that threatens every conquering Empire in the world.

In the first part of the novel, torture is discussed but not described explicitly. In the later parts of the novel, Colonel Joll, who is described as ruthless and merciless, interrogates the natives in the town, and labels them as "barbarians" and he thinks that

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513
PRINCIPAL
Bhai kishanrao Deshmukh College, Chakur.

they are a great threat to the town and the existence of the Empire. Colonel Joll's way of interrogation by using torture is a similar process that occurs in the historical process of colonization that is, between the torturer and the tortured, the colonizer and the colonized, the self and the other, etc. Shaffer (2006, 126) states that Colonel Joll's "interrogation is the Bureau's euphemism for torture [. . . .] and, Joll [. . .] appears to take pleasure in his gruesome work". The definition of 'torture' in the United Nations' Declaration against Torture, adopted in 1975, reads:

Torture means any act by which severe pain or suffering, whether physical or mental, is intentionally inflicted by or at the instigation of a public official on a person for such purposes as obtaining from him or a third person information or confession, punishing him for an act he has committed, or intimidating him or other persons. (Wenzell, 1996)

Finally the magistrate decides to return the girl to her own people. It becomes very hard to reach the mountains where the barbarian girl lives. The journey ends with the girl being handed over to several men on horse. However, when he returns to thetown, his position in the town is reversed. He is no longer the magistrate of the town but a prisoner who is subjected to the same degrading torture and oppression as being employed to the barbarians. The magistrate endures terrible tortures and pain which may help to strengthen his tie of common human values and senses with the barbarians. After his own experience of torture, the magistrate finds a similar caterpillar-like scar that he observes near the eye of the barbarian girl, under his eye. At the end of the novel, the magistrate concludes that the invasion of the Empire to prove its power over the native folk represents the possibility of the colonial process of erasing the presence of non-Western people and denying the existence of alternative histories.

Conclusion :

Thus, the significance of the place for another culture is lost and the people who live there are reduced to non-existent inhabitants. Throughout the novel, the torture, violence, oppression and degradation that colonial and imperial actions imposed on the native inhabitants of the town who are struggling to live in peace among them can clearly be seen. The characters - the magistrate, the barbarian girl and fishing folk are forced to live out the boundaries of their native lands. Refusing to be included in the history of

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

imperial colonizer, throughout the novel, the colonized other attempts to remain as an absence, a lack and invisible in the colonial record of the Empire. At the end of the novel, the magistrate, who is still struggling to comprehend the traumatic events, concludes his experience for the lost history of the colonial other as: "I wanted to live outside history. I wanted to live outside the history that the Empire imposes on its subjects, even its lost subjects. I never wished it for the barbarians that they should have the history of Empire laid upon them."(Coetzee, 169)

References :-

1) Ana Sayfa " DergiPark, dergipark.org.tr/tr/download/article-file/5565.
2) Ashcroft, Bill. Griffiths, Gareth. Tiffin, Helen. Post-Colonial Studies: Key Concepts. London, Routledge, 2000.
3) Coetzee, J. M. Waiting for the Barbarians. Vintage, Great Britain, 2004.
4) Shaffer, Brian W. Reading the Novel in English 1950-2000. Blackwell Publishing: USA, 2006.
5) Wenzel, Jennifer. "Keys to the Labyrinth: Writing, Torture, and Coetzee's Barbarian Girl." Tulsa Studies in Women's Literature. 15.1 (Spring 1996): 61-71. Rpt. in Contemporary Literary Criticism Detroit: Gale. Literature Resource Center.

PRINCIPAL
Bhai kishanrao Deshmukh
Jr. College, Chakur.